

**NUO INDIANOS DŽONS IKI LAROS KROFT
ARBA**

kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje

Rasa ČEPAITIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas,
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra,
el. paštas rasac@mail.lt

VIETOJ ĮVADO

Lietuvoje dar nėra įprasta kitų, kad ir giminiškų, disciplinų atstovams kiltis į archeologų „daržą“. Todėl šio straipsnio ēmiausi tik kolegų archeologų paskatinta bei padrąsinta. Teksto tikslas – kiek iš šalies panagrinėti archeologijoje, suvokiamoje ne tiek kaip autonomiška mokslo šaka, bet labiau kaip sudėtinė kultūros paveldo tyrimų ir apsaugos dalis, vykstančius procesus. Todėl čia bus analizuojamos ne specifinės archeologijos „amato“ problemos, bet bendresni ją su kitomis humanitarinėmis ir socialinėmis disciplinomis bei apskritai su šio meto kultūrinėmis tendencijomis vienijantys sąlyčio taškai. Atsižvelgiant į tai, į archeologinį paveldą čia bandoma pažvelgti per trejopą prizmę – kaip į kultūrinius, politinius bei ekonominius ištaklius, kuriais disponavo ir savo reikmėms tebedisponuoja visuomenė.

Svarbiausi straipsnyje nagrinėjami klausimai – koks yra archeologinių liekanų panaudos tikslas ir priemonės? Ar pastarosios visuomet lieka palankios šių specifinių kultūros paveldo vertybių apsaugai? Galiausiai, kaip užsienio šalių patirties ir tenykščių archeologijos mokslo vystymosi tendencijų kontekste atrodo Lietuvos archeologijos nueitas kelias? Kokia jos dabartinė padėtis ne tik akademinėje, bet ir socialinėje terpéje?

IŠŠŪKIAI IR POKYČIAI

Antropologai teigia, kad visos be išimties žmonių visuomenės remiasi istorine atmintimi, t. y. pasižymi gebėjimu orientuotis laike ir erdvėje, tačiau įdomu, kad tik nedaugelis jų iš tiesų „išrado“ istoriją, archeologiją ir paveldosaugą. Visų minėtų disciplinų gimimas paprastai siejamas su renesansu bei Apšvieta (Hodder, 1997, p. 11 – 18), nors kai kuriais atvejais jų ištakos siekia

dar senovės Graikiją. Pirmosios šalys, įsitraukusios į savo rašytinių bei materialių paminklų tyrimus, buvo labiausiai išsivysčiusios Vakarų Europos valstybės. Taigi galima daryti išvadą, kad tai yra originalus Vakarų civilizacijos „elgesio su praeitimi“ būdas, beje, vėliau importuotas į kitas kultūras bei civilizacijas, kas neišvengiamai paveikė ir jų istorijos bei archeologijos interpretacijas (Scarre, 1990, p. 11 – 18).

Kaip įtikinamai parodė britų archeologas D. Lowenthalis, remiantis vakarietiška samprata praeitis suvokiamą kaip kažkas esmiškai skirtingo nuo dabarties arba, vartojant jo garsiąjį metaforą, yra lyg sunkiai pasiekiamą „užsienio šalis“ (Lowenthal, 1985). Tačiau tą „kažką“ vis dėlto tikimasi pažinti ir suprasti dėl sistemiškų ir nešališkų moksliinių tyrimų. Bet, pasak jo, vokiečiai, deja, taip ir nesugebėjo tinkamai išspręsti kitos problemos, susijusios su praktine praeities materialiųjų liekanų apsauga – tai yra neišvengiamos būtinybės rinktis tarp saugomo artefakto *formos* ar *substancijos* autentiškuo. Šiuo atžvilgiu paminėtina gana specifinė Tolimųjų Rytų civilizacijų laikysena (Bourdier, 1993, p. 82 – 110). Pavyzdžiui, japonai puikiai suvokia ir nebando kovoti su nenumaldomu laiko poveikiu daiktams, pasirinkdami tikslų jų atkūrimą iš naujų analogiškų medžiagų (ritualinis šventyklų atstatymas), t. y. objekto *substancijos* išlaikymo kelią. Vakarietiška paveldosauga labiau linkusi saugoti artefaktų *formos* autentiškumą – konservacinėmis ir restauracinėmis priemonėmis bandyti sustabdyti jų senėjimo ir susidėvėjimo procesą (Lowenthal, 1985, p. 384). Tačiau, anot archeologo, tai, ką tikime tokiu būdu „išsaugoje,“ neišvengiamai bus vienaip ar kitaip pakeista bei perdirbta. Tuo remdamasis jis prieina prie gana šokiruojančios išvados, kad šis kelias veda prie *autentiškumo iliuzijos* sukūrimo, o tai tampa didele kliūtimi praeičiai pažinti. Tačiau net ir palaikant šią radikalią poziciją tektų konstatuoti, kad būtent archeologinės liekanos yra „mažiausiai melagingos“ ir tam tikra prasme iš tiesų mums leidžia taktiliškai paliesti tolimą praeitį.

Matyt ir dėl šios priežasties archeologija nuo pat savo atsiradimo pasižymėjo ypatingu patrauklumu. Masinėje Vakarų kultūroje ji buvo suvokiamā ne tik (*ir ne tiek*) kaip mokslas, kone vienintelis pajėgus objektyviai prasibrauti į žmogaus ir civilizacijos kilmės paslaptis, bet veikiau kaip nutrūktgalviški ir dažnai pavojingi nuotykiai beieškant pasakiškų lobių tolimuose kraštuose. Archeologai dažnai vaizduoti (ir tebevaizduojami) bebaimiais avantiūristais, nedaug kuo besiskiriančiais nuo jų pirmtakų – kapų plėšikų. Todėl, panašiai kaip kiek anksčiau etnologija, XIX a. archeologija net buvo laikoma viena iš romantinio eskapizmo formų, įkūnijančia bégimą nuo da-

barties sunkumų į šlovingą praeitį, nuo pilkos kasdienybės į egzotiką. Be to, abi šias disciplinas vienijo ir žmonių bendruomenių gyvensenos įvairovés bei skirtumų paieška – tiek laike (archeologija), tiek ir erdvėje (etnologija) (Schnapp, 1974, p. 3). O su tautinių valstybių kūrimosi sajūdžiu archeologija įgauna dar vieną funkciją – iliustruoti konkrečios nacijos istorinį ilgaamžiškumą bei jos kultūrinius laimėjimus.

Tačiau, skirtingai nuo etnologijos ar istorijos, archeologija tradiciškai suvokama kaip neatsiejama nuo radinių. Neveltui akademinė archeologija gimė iš *antikvarizmo*. Akivaizdu, kad šiuo, dabar laikomu gana siauru, pozūriu remiantis ji iš esmės yra pasmerkta daliniams ir fragmentiškam žinojimui. Todėl XX a. buvo suabejota jos gebėjimu pateikti praeitį „kaip iš tikrujų buvo“ (pasiskolinus ši garsuji šūkį iš XIX a. istoriko L. fon Rankės) arba, pasak jo amžininko archeologo Colto Hoare'o, „kalbėti apie faktus, o ne teorijas.“ (Colt, 1812).

Iš tiesų specialistai anksčiau ar vėliau susiduria su problema, jog archeologijos pažinimo laukas yra ir *nebaigtinis* (visuomet bus randamos naujos materialiosios praeities liekanos), ir kartu *konvencionalus* (niekuomet nepavyks galutinai nustatyti, ką iš tiesų jos reiškia) (Schnapp, 1974, p. 4).

Viena vertus, vis didėjanti pirminių archeologinių duomenų masė ir, kita vertus, intelektinis liberalizmas ir tapo pagrindinėmis XX a. 7 dešimtmetyje archeologijos moksle kilusios krizės priežastimis (Chang, 1967; Klarke, 1968; Deetz, 1967). Ligi tol vis dar gaji nuostata orientuotis į archeologinių duomenų kaupimą bei aprašinėjimą (antikvarizmo liekana) pagaliau pradėta keisti suvokimu, jog be gilesnės ir platesnės analizės ir interpretacijos archeologinė medžiaga lieka menkai informatyvi ir euristiškai vertinga.

Į susidariusią padėtį reaguojančių nuomone, archeologijai jau nebepakanėja jaustis saugiai ir izoliuotai savo „materialiosios kultūros darželyje“, neprieinamame kitų socialinių ir humanitarinių mokslų atstovams. Suvokta, kad sukauptiems duomenims paaiškinti būtinos tiesioginės sąsajos su kitais mokslais ir aktyvus bei kūrybiškas jų metodų ir teorijų adaptavimas (Schnapp, 1974, p. 5 – 22).

Kaip atsakas į krizę ir gimė „naujoji archeologija“, siekianti atsikratyti atsitiktinių izoliuotų daiktų kolekcionavimo bei deskripcijos dėl gerai organizuotų kompleksinių tyrimų, paremtų trijų lygių teoriniais apibendrinimais (Trigger, 1989, p. 19 – 25). „Naujieji“ archeologai, tokie kaip Davidas Clarkeas ar Lewisas Binfordas, émė tvirtinti, kad pažinimas neprogresuoja vien duomenų kaupimo dėka, bet iš tiesų **yra teorinio vystymosi pasekmė**. Buvo

suvokta, kad iš konteksto išplėstas miestas, paminklas ar pavienis daiktas yra tik fragmentiška kultūros nuoroda. Tai iš archeologų pareikalavo pradėti ypač akcentuoti sociokultūrinio konteksto reikšmę. Pavyzdžiui, I. Hodderis teigia, kad: „domėjimasis dirbiniais be kontekstinės jų informacijos yra anti-kvarišumas, kurį galbūt galima rasti kai kuriose meno istorijos šakose ar meno rinkoje. Daiktų iškasimas, išplėšiant juos iš konteksto (...) yra ta antitezė, kurios priešpriešoje formuoja archeologijos identišumas. Taigi konteksto svarbos patvirtinimas reiškia ir pačios archeologijos svarbos patvirtinimą“ (Hodder, 2000, p. 152). Šiuo atžvilgiu „naujoji archeologija“, skirtingai nuo tradicinės deskriptyvinės, jau nebesitenkina pavienių objektų tyrimu, o bando susieti materialiuosius ir nematerialiuosius tos pačios kultūros elementus (New Perspectives..., 1968, p. 1). Tiesos dėlei reikia pasakyti, kad panašia kryptimi Sovietų Sajungos archeologai buvo pasukę dar anksčiau, t. y. XX a. 3 dešimtmetyje, tačiau bandymai aukščiau pakelti duomenų interpretavimo kartelę tenai neišvengiamai susidūrė su ideologiniais apribojimais ir neišvengė vulgarizacijos (Trigger, 1989, p. 216 – 243).

Bandydami krizę įveikti ir susižavėjė vis labiau įvairėjančiais tyrimų metodais, Vakarų šalių archeologai tuo pat susidūrė su sunkumais, panašiais į tuos, kuriuos patiria istorikai. Pastarujų darbo sfera per pastaruosius keletą dešimtmiečių irgi smarkiai išsiplėtė ir, be kitų, ištraukė tokias abiems mokslo lams giminingas sritis kaip kasdienybės ir mentalitetų istorija, istorinė geografija, istorinė ekologija arba aplinkotyra ir t. t. Be to, abi disciplinas vienija ir tai, kad abi jos priverstos remtis dažnai atsitiktinai išlikusia ir fragmentiška informacija apie praeitį (išskyrus moderniųjų laikų istoriją, kurioje daug statistinių duomenų). Todėl abiems joms tenka ieškoti papildomų ir dažnai netradicinių šaltinių ir jų tyrimo metodų.

Taigi vis didėjantis specialistų dėmesys archeologinės medžiagos interpretacijos problemoms archeologiją leido suvokti kaip solidų kritinio mąstyto šaltini, neišvengiamai besišaukiantį tarpdisciplinio bendradarbiavimo. Bet šiame požiūryje slypi ir nemažai grėsmių. Vienas iš ryškiausių XX a. bruožų buvo tuomet įvykusi pažinimo diversifikacija. Tai leido ne tik 1959 m. gimti garsiam C. P. Snow veikalui apie dvi viena kitos nesuprantančias kultūras – gamtamokslinę ir humanitarinę (Snow, 1993), bet ir vis labiau kelti tarpdisciplinio nesusišnekėjimo pavojų.

Neatsitiktinai būtent archeologija tapo vienu ryškiausiu šių skirtingu teorinių ir metodologinių prieigų sankirtos taškų. Šios sankirtos esmė – nevienalytė archeologijos prigimtis. Jos šaltiniai (forma) – materialūs, o

išvados (turinys) – humanistinis, todėl jai tenka taikyti tiek gamtos, tiek ir socialinių bei humanitarinių mokslų instrumentarijų. Tai gerai iliustruoja naujausios archeologijos tendencijos, ypač pasireiškus procesualinei ir postprocesualinei kryptims.

Šių dvių šiuo metu svarbiausių paradigmų atstovai kartais stoja į tiesioginę priešpriešą, kaltindami vieni kitus viena vertus „perdėtu empirizmu ir scientizmu“, o kita vertus – „ideologiniu angažuotumu ir subjektyvizmu“. Be to, nuo XX a. 8 dešimtmečio pastebimas tam tikras archeologijos praktikos ir teorijos atskyrimas, pastarojoje įgavęs trejopą pavidalą, besiremiantį neomarksizmu, struktūralizmu (vėliau postruktūralizmu) ir, galiausiai, feminismu. Kaip žinia, visos šios intelektinės srovės turėjo didžiulę įtaką postprocesualizmui. Taigi kai kuriuose šiuolaikinės archeologijos pakraipose jau matomas perlenkimas teorijos pusėn.

Trumpai tariant, pradedant XX a. 7 dešimtmečiu archeologija tapo pažinimo šaltiniu dviem prasmėmis. Pirma, archeologiniai duomenys imti interpretuoti kaip šaltinis bendresniems teiginiams ar hipotezėms apie praeitį patikrinti. Antra, taip pat buvo išsiųmoninta, kad šioje srityje jau neįmanoma apsiriboti vien „grynojo“ mokslo uždaviniais. Todėl, ypač didėjant „gelbėjimo“ archeologijos poreikiui, archeologiniai radiniai daug plačiau nei iki tol imti traktuoti ir kaip **kultūriniai ištakliai**, kuriuos reikia apsaugoti ir išlaikyti. Beje, šis požiūris masiškiau émė reikštis gana anksti, tuoju Antrojo pasaulinio karo, kuomet archeologijos paveldo vadyba jau pradėta laikyti socialinio ir ekonominio planavimo sudétiniu elementu (Cleere, 2000, p. 2). Tam didelės įtakos turėjo ne tik masinės pokarinės rekonstrukcijos, bet ir ekonominis augimas 6 – 7 dešimtmečias, daręs įtaką akivaizdžiomis gamtinio ir kultūrinio kraštovaizdžio transformacijoms. Kaip atsakas į tai, 8 dešimtmetis, kaip žinia, pasižymėjo stiprėjančiu ekologiniu judėjimu. Visi minėti veiksniai turėjo reikšmės formuotis ir naujai archeologinio paveldo įstatymų leidybai.

Vis dėlto, pasak I. Hodderio, tiek tuometinės archeologijos teorijos, tiek ir praktinio pritaikymo lygmenyse *resurso* savoka labiau nurodė į utilitarų praeities, kaip pasyvios medžiagos, matymą, priešingą aktyviems ir kūrybiškiems jos panaudos būdams, kuriuos imta taikyti nuo XX a. 8 dešimtmečio (Hodder, 1997, p. 13). Šie būdai buvo atrasti ar išplėtoti kai kurias teorijas ir idėjas perėmus iš antropologijos, etnoarcheologijos ar eksperimentinės archeologijos.

Pastaraisiais metais su kompiuterių ir interneto atsiradimu démesys archeologijai dar sustiprėjo. Pirmąkart kompiuteriu archeologinei medžiagai

apdoroti pasinaudota 7 dešimtmečio pradžioje, o tai leido remtis labiau standartizuotu kodavimu ir tipologizuotomis sistemomis (Hodson et al., 1966). Šių technologinių naujovių dėka tapo įmanomi tokie tarptautiniai projektai kaip *RAMSES* (*Remote Archaeological Mobile Support Enhanced System*), *PAST* (*exPeriencing Archaeology across Space and Time*), virtualios įvairių archeologinio paveldo objektų rekonstrukcijos (Blackley, 2000, p. 56) ir pan.

Be to, globalizaciniai procesai paskatino ir stiprū istorinių bei kultūrinių identitetų per/kūrimo ir/ar palaikymo poreikį, kuris pasidarė ypač aktualus nesenos Balkanų šalių tragedijos akivaizdoje, kas, kaip matysime, irgi turėjo reikšmės archeologijos visuomeninio statuso pokyčiams. Paastrėjės kritinis pačių mokslinio pažinimo prielaidų ir jo socialinių sąlygų reikšmės kvestionavimas privėdė ne tik prie klausimo „Kuo remiantis interpretuojama praeitis?“, bet ir prie problemos „Dėl ko tai daroma?“ iškėlimo. Formavosi suvokimas, kad visi praeitį tyriantys mokslai turi nepamiršti ir savo socialinio vaidmens, t. y. praeitį padaryti vis labiau ir plačiau prieinamą visoms socialinėms grupėms. Atsižvelgiant į tai, archeologijos vaidmuo nūdienos požiūriuose į kultūros paveldo apsaugos bei panaudos problemas vertas platesnio aptarimo.

ARCHEOLOGIJOS IR PAVELDOSAUGOS SĄVEIKA

Prieš pereinant prie archeologinio paveldo specifikos būtina visų pirmą trumpai apžvelgti, kaip Vakarų intelektinėje mintyje susiformavo ir kitos šiuo atveju svarbios „paminklo“ ir „paveldo“ sąvokos. Profesorius J. Bučas „paminklo“ sąvokos raidos trajektoriją nubréžė taip: „Pirmine buitinė prasme žodis „paminklas“ reiškė daiktą, sukurtą prisiminimui, arba viską, kas ką nors priminė. (...) Maždaug prieš šimtmetį buitinis žodžio atspalvis dingo ir išryškėjo prasmė, kurią būtų galima pavadinti archeologine. Paminklas – tai kiekvienas kūrinys, turintis būdingų kuriai nors epochai liekanų. Vėliau ši sąvoka išgryniama istorinės vertės aspektu: paminklas – tai praeities kultūros liekana. (...) Remiantis tokiu apibréžimu, vienu svarbiausių „paminkliškumo“ kriterijų tapo objekto amžius (kuo paminklas senesnis, tuo jis vertingesnis). Dar vėliau, o ypač suaktyvėjus pažintinei rekreacijai, greta archeologinės ir istorinės paminklo, kaip dokumentinės vertybės reikšmės, pasidarė svarbus ir jo meniškumas. (...) Vertibiškumą nusakė du esminiai požymiai: istorinis informatyvumas (istorinė-dokumentinė arba mokslinė vertė) ir formos brandumas (meninė vertė). Paminklais imta laikyti ne tik praeities, bet ir dabarties brandžiausiu formų

tvarinius". (Bučas, 1992, p. 12) Palyginimui: šiandien archeologija „paminklu“ vadina bet kokią, kad ir pačią mažiausią, prieities liekaną, akcentuodama jos senoviškumą, o ne dydį, implicitiškai teigdama, kad praeitis mums kalba pati savaime, net jeigu mes jos ir nesuprantame.

Skirtingai nuo „paminklo“, modernus „kultūros paveldo“ terminas, kaip sutaria dauguma teoretikų, visų pirma, nurodo į **perdavimo–perémimo veiks-mą**, praeities ir dabarties kartų ryšių tēstinumą. Tai jam suteikia universalumo, prieinamumo, demokratiškumo bruožų.

Nuo XX a. 7 dešimtmečio Vakarų visuomenėse pastebimas ryškus posūkis nuo „kultūros paminklo“ prie „kultūros paveldo“ signalizuoja ir gilius struktūrinius pokyčius šiose visuomenėse, t. y. žymi jų demokratėjimo procesus. Bene ryškiausia tokios demokratizacijos pasekmė buvo paveldo pramonė (kultūrinis turizmas ir turiningos pramogos bei paslaugos), kuri dabar užima reikšmingą potindustrinių šalių ekonomikos sektorių. Taip ir archeologija (kaip ir muziejai) tapo postmodernaus, globalaus ir vartotojiško pasaulio dalimi.

Jau minėta, kad kintančioje kultūros paveldo sampratoje vis labiau svarbus darosi ne tik pats paveldo objektas, o visuomenės santykis su juo, jo poveikis įvairių lygių identitetų tapsmui ir pilietinės visuomenės formavimui. Francūzų istorikas P. Nora yra konstatavęs, kad, skirtingai nuo ankstesnių epochų įsivaizdavimo, „paveldas nebéra nacionalinę didybę liudijančių toteminių šedevrų inventorius, bet tampa konkretios grupės kolektyviniu turtu, skirtu jos identiteto užtikrinimui“. (de Roux, 1994, p. 24)

Pastaruoju metu pastebimos tendencijos ieškoti naujų didaktinių priemonių, norint aktyviai ištraukti visuomenę į paveldo pažinimo ir saugojimo darbą (naujos muziejininkų veiklos formos, „paveldo dienos“, „gyvoji archeologija“ ir pan.) (Kavanagh, 1990).

Šiuolaikinės paveldo koncepcijos, akcentuojančios aktyvią ir kūrybišką paveldonaudą ir paveldošvietą, tampriai bendradarbiauja su atnaujinta muzeologija. „Naujosios paveldosaugos“, kaip ir „naujosios muzeologijos“, tikslai ir metodai gana aiškiai skiriasi nuo daug kur vis dar gajos „senosios“, susiformavusios XIX a. Pastarosios principus geriausiai atspindi toks pavyzdys. Dar 1977 m. Olandijos nacionalinis muziejus savo vidinę politiką apibrėžė penkiomis funkcijomis: *rinkti/igyt*, *konservuoti/restauruoti*, *saugoti*, *registruoti/dokumentuoti* ir, tik paskutinėje vietoje, *eksponuoti* – mat tikėta, kad bet kokia orientacija į lankytojų poreikių tenkinimą darosi įmanoma tik tuomet, kai visos kitos funkcijos jau atliktos arba netrukdo jų vykdymui. Dėl šios priežas-

ties tradiciniai muziejai paprastai eksponuoja tik maždaug 10% savo saugyklu turinio. Tai neišvengiamai kelia disonansą tarp to, kas muziejuose saugoma, ir šių vertybų prieinamumo žmonėms (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 36).

Kritikuodama susiklosčiusią situaciją „naujoji muzeologija“ tiesiogiai ir be kompromisu atmetė ir tradicinį požiūri, kad muziejai visuomenėje užima aiškią ir iš esmės ideologiškai neutralią vietą. Imta teigti, jog sprendimai įgyti ir eksponuoti daiktus yra kartu filosofiniai ir politiniai.

Dabar pabrėžiama, kad paveldo „žaliavos“ rinkimas ir tvarkymas kyla iš šiandienos verčių ir poreikių. E. Hooper – Greenhillas iškėlė keturis esminius klausimus: Kodėl (muziejiniai) rinkiniai yra kaupiami? Kas laikoma vertu rinkti? Kaip šie rinkiniai klasifikuojami? Kaip jie naudojami? (Hooper – Greenhill, 1992, p. 116) Muziejinių ekspozicijų, parodų rengimo ar paminklinių pastatų priežiūros principai atspindi, kokių būdu struktūruojamos žinios apie praeitį. Taip idėjos, kuriomis remiasi paveldo vietų vadyba, tampa daug svarbesnės už pačius eksponuojamus daiktus.

Taigi, skirtingai nuo tradicinio, dabarties muziejuje eksponavimas ir interpretavimas yra tapę svarbiausiomis funkcijomis. Jis darosi „irankiu socialiniam pažinimui“, jo pagrindinis tikslas – pavienių nebylų daiktų susieti su istorija. Šiuo atveju, akcentuojant istorinio pasakojimo svarbą, patys daiktais savo fiziniu pavidalu net nebéra būtini. Taip vyksta poslinkis nuo daikto autentiškumo prie įgyjamos patirties autentiškumo, o muziejų ir paveldo centrų institucinės ribos vis labiau tirpsta (Arpin, 2000, p. 30). Be to, už dabarties muzeologijoje besireiškiančio kolektyvinės atminties reprezentavimo siekio slepiasi noras realiai atgaivinti socialinius ryšius, kurie buvo nuteikti (Mairot, 1992, p. 30).

Tačiau ne kiekviena mokslui svarbi vieta kartu yra ir gyvosios atminties vieta – būtent tokios yra dauguma archeologinių radinių vietovių. Pasak K. Pomiano, archeologinės vietovės ir kolekcijos savo kelionę laiku pradeda turėdamos utilitarią vertę, vėliau, ją praradusios, tampa atliekomis („griuvėliais“ arba „liekanomis“), kol galiausiai, po jų atradimo iš naujo, įgyja reikšmės nešėjų statusą. Taip, tik virtusios funkciškai nebenaudingais paminklais, jos pakeliamos į *semioforų* rangą (Pomian, 1981, p. 61).

Vis dėlto demokratėjant ir plečiantis „paveldo“ sąvokai vis labiau iškyla pavojus jai niveliuotis. Specialistai perspėja apie pastaruoju metu stiprėjančią tendenciją ši popularų terminą „vartoti bet kam, ką vienaip ar kitaip, teisingai ar klaidingai galima susieti su praeitimi“ (Johnson, Thomas, 1995, p. 170). Taigi nūdienis kultūros paveldo populiarumo vajus Vakarų visuomenėse yra

savotiška lazda su dviem galais. Jame slypi ir nemenki pavojai. Pirma, manoma, kad ekonominės Vakarų šalių sistemos persiorientavimas į produktą, susijusių su praeitimi, gamybą ir pardavimą yra vienas iš jos nuosmukio ir nesugebėjimo adekvačiai atsakyti į dabarties ekonominių permainų sukeltus pokyčius simptomų. Antra, istorinių vertybų naudojimas, turint tikslą „sukurti“ paveldą, kartais veda prie šių išteklių prigimties iškreipimo, kelia grėsmę, kad jie gali būti deformuoti, nuvertinti ar išeikvoti. Šiuo atžvilgiu paveldo industrija kritikų dažnai vadinama „destruktyvia“, „negarbininga“, „parazitine“ kultūrinės prostitutijos forma. Galiausiai pastebima tendencija įsivaizduojamos praeities atkūrimu ar sugrąžinimu bandyti išspręsti nūdienos problemas kartais veda prie pokyčių paneigimo ir dabarties *status quo* įtvirtinimo (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 1 – 3).

Apibendrintai galima teigti, jog skirtinges paveldo objekto sampratos veda prie skirtingu jo atžvilgiu laikysenų. Paminėsime dvi pagrindines:

1) apsauginę (tradicinė samprata, teigianti, kad mes turime būti tik pasyvūs tarpininkai tarp praeities ir ateities kartų. Taip ribojamos naudojimosi paveldu *šiandien* galimybės);

2) kultūros išteklių apsaugos – panaudos (šiuolaikinė samprata, „sudaranti galimybę aktyviai vartoti kultūros vertybes informacijos, edukacijos, poilsio ar pramogos tikslais“ (D. Light, 1995, p. 125)).

Paveldo pažinimo tikslas – „per interpretaciją suprasti, per supratimą įvertinti, per įvertinimą saugoti“, – dar 1957 metais rašė vienas šio paveldosaugos „epistemologinio posūkio“ pranašų amerikietis Freemanas Tildenas (Tilden, 1977, p. 38). Taigi jau tada buvo numatyta galimybė išlaikyti balansą tarp apsauginės ir vartotojiškos paveldo sampratų, ką Vakaruose daugiau ar mažiau ir stengiamasi daryti.

Anglakalbiai autorai, vartojantys *išteklių* sąvoką paveldosaugos kontekste, skiria tris pagrindines jų grupes: a) **kultūrinius**, vertingus savaime ir dažniausiai sudarančius muziejinių rinkinių ir ekspozicijų pagrindą; b) **politinius**, skirtus valstybių kūrimui ar palaikymui, valdžios ir vyraujančių ideologijų legitimacijai užtikrinti (kaip toliau matysime, archeologijos paveldas čia užima svarbią vietą, nes jo apsaugos idėja visuomet buvo ir yra tampriai susijusi su įvairiomis politinėmis ideologijomis – nacionalizmu, kolonializmu, imperializmu ir pan. (Kristiansen, 2000, p. 23)) ir c) **ekonominius**, naujojamus rinkoje produktą ir paslaugų pavidalu tiesiogiai, kaip industrijos, ar netiesiogiai, kaip kitų ekonominės veiklos rūšių papildas (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 34). Šios trys išteklių rūšys neišvengiamai ir tampriai susipi-

na, nes dažnai remiasi tais pačiais įvykiais, asmenybėmis ar asociacijomis, bet gali būti naudojamos toje pat vietoje, bet skirtingai interpretuojamos paveldo administratorių ir suvokiamos įvairių vartotojų.

Be to, ryšiai tarp išvardytų trijų paveldo panaudos formų gali būti harmoningi arba disonuojantys. Disonanso sąvoką, perimtą iš muzikinės harmonijos ir psichologijos, nagrinėjančios elgesio sutrikimus, diskursų, santykiamus su paveldu apibūdinti naudoja ir įvairius jo tipus aptaria J. E. Tunbridge'as ir G. J. Ashworthas (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 20 – 93). Iš esmės bet koks paveldas potencialiai disonuoja, nes priklausydamas vieniems paveldėtojams jis neišvengiamai lieka neprieinamas kitiems. Tokiu būdu darosi įmanomas nacionalistinis, regioninis ar net šovinistinis paveldo „pasisavinimas“, kartu aprifojojant priėjimo prie jo kitiems galimybes.

Tad kaipgi buvo ir yra „pasisavinama“ archeologija?

ARCHEOLOGIJA VISUOMENĖS TARNYBOJE?

„Archeologija kaip kultūrinė praktika visuomet yra politika, visuomet morale“

(Shanks, Tilley, 1987, p. 212)

Dabar manoma, kad nacionalizmo įsigalėjimas politinėje Europos arenoje iš tiesų turėjo lemiamą įtaką archeologijos, kaip savarankiškos disciplinos, pasižyminčios ne tik akademiniu, bet ir instituciniu autonomiškumu, susiformavimui. Net drįstama teigti, jog be nacionalizmo ideologijos archeologija, kaip praeities tyrimas, galėjo niekuomet nepasiekti šio lygio, likdama tik pavienių asmenų laisvalaikio pomėgiu ar hobiu (Diaz – Andreu, Champion, 1996, p. 3). Be to, nacionalizmo ir archeologijos tamprus ryšys laikomas bendru reiškiniu, būdingu visoms Europos šalims per pastaruosius 200 metų.

Būtent XIX a. izoliuotos ir visuomenėje nereikšmingos intelektualų grupės galėjo išgyti didesnį socialinį svorį, ir nacionalizmo ideologija išplito masėse, o intelektualai tapo jų vadais. Šios dvi M. Hrocho nužymėtos nacionalizmo raidos fazės (Hroch, 1985) atsekamos ir archeologijoje. Pirmoje fazėje tik nedaugelis individų domėjos materialiomis praeities liekanomis, kurioms aprašyti nationalistinė retorika dar nebuvo reikšminga (Apšvietos epocha). Atrodo, kad šalys, pirmosios įžengusios į antrają fazę, buvo Švedija, kur pirmieji šią sritį reglamentavę įstatymai pasirodė dar XVII a. viduryje (Kristiansen, 2000, p. 25), bei Danija. XIX a. pr. šių šalių intelektualai pasirėmė

archeologiniai duomenimis nacionalizmui konstruoti (Diaz – Andreu, Champion, 1996, p. 4). Trečioji fazė būtų disciplinos institucionalizacija, paspartėjusi XIX a. II pusėje (archeologų kongresai). Tuo metu etniškumas ir kalba jau imtos laikyti pagrindinėmis nacijos kūrimo prielaidomis. Šis, esencialistinis, nacionalizmas turėjo didelę įtaką pavergtujų tautų archeologijai susiformuoti bei pradinei institucionalizacijai įvairių draugijų pavidalu. Kaip žinia, XIX a. buvo ir nacionalinių muziejų kūrimosi metas. Iš dalies tai buvo susiję su nacijos apibrėžimui reikalingų specifinių simbolių sukūrimu.

Theoretikų požiūriu, nacionalizmo ir archeologijos ryšiai gali būti tiriami keturiais pagrindiniai aspektai: 1) archeologijos vaidmuo formuojant nacionalinį identitetą; 2) ryšys tarp nacionalinės valstybės kūrimo ir archeologijos institucionalizacijos (galima jungtis – kultūros paminklų apsaugos įstatymų leidyba); 3) populiarūs, masiniai archeologijos vaizdiniai, kuriami dažniausiai su *media* – muziejų, populiariosios literatūros ar įvairių meno formų – pagalba; 4) archeologijos reikšmė nacionalinio identiteto konstravimo lingvistinių, etninių ar rasinių elementų sustiprinimui (ypač archeologinių kultūrų identifikavimas su konkrečiomis etninėmis, rasiņėmis ar lingvininėmis grupėmis). Šiuo atžvilgiu taip pat būtų įdomus įvairių nacionalinių mažumų (pavyzdžiui, žydų, čigonų ir pan.) bei archeologijos ryšio tyrimas (Diaz – Andreu, Champion, 1996, p. 5 – 6). Be to, politologiškai galima skirti du galimus nationalistiškai angažuotos archeologijos variantus: 1) archeologijos padėti nacijoje-valstybėje; 2) pavergtujų nacių archeologijai teikiama politinė reikšmė, kuri savo ruožtu gali būti net stipresnė ir sąmoningesnė.

Įdomi archeologijos ir nationalistiniams naratyvui būdingų mitologinių pasakojimų jungtis. Nacionalizmo teoretikas A. Smithas yra pateikęs pagrindinius nacionalinių mitų tipus: *kilmės, protėvių, aukso amžiaus ir nuopuolio bei atgimimo* (Smith, 1989). Ne vienos šalies praktika parodė, kad archeologiniai duomenys ir paminklai gali būti sėkmingai panaudojami šių mitų aktualizacijai ir „tikroviškumui“ pagrįsti. Ypač jie tinkta „kilmės“ mitams dokumentuoti, laiko atžvilgiu – apytikriaiai, tačiau erdvės – gana tiksliai.

Taip pat archeologija gali pasitarnauti „aukso amžiaus“ mitams (Diaz – Andreu, Champion, 1996, p. 21). Kai kurios nacijos, tarp jų ir lietuviai, turėjo karinės ir politinės galios arba didelio teritorinio dominavimo laikus, kitos – technologijų ar menų klestėjimo periodus, dar kitos – idilišką kaimo gerovės vaizdą. Šiuos praeities vaizdinius archeologija gali paremti tam tikrais įrodymais, pavyzdžiui, tokiais, kurie padėjo suformuoti M. Gimbutienės matrilininių Senosios Europos „aukso amžiaus“ visuomenės teoriją.

Jau minėta, kad tik tapusi politiškai reikšminga archeologija buvo institucionalizuota. Archeologinės žinios ir simboliai leidosi iš aukštostos kultūros sferos žemyn, vyko jos demokratėjimas, taigi praeitis galėjo tapti socialinės komunikacijos grandimi, kuri negalėjo likti tik moksliškai objektyvi ir neutrali, o kaip tik susipynė su emocijomis, kas teikė jai galią ir kartu darė pavojingą. Žinomas faktas, kad vokiečių archeologija turėjo nemenką įtaką rastis nacionalsocializmui. Jau apie 1880 m. vokiečiai pradėti tapatinti su „grynaisiais“ indoeuropiečias. Mégėjai, kaip Ludwigas Wilseris arba Willas Pastorius, buvo šios srovės pirmtakai, tačiau ją pavyko profesionalizuoti tik Gustafui Kossinnai, savo archeologinius tyrimus derinusiam su tikėjimu vokiečių rasės pranašumu. XX a. pr. ir nacionalsocialistinio laikotarpio archeologija jau tarnavo vokiečių ekspansijai į Rytus pagrįsti (Wiworra, 1996, p. 164 – 188). Savo ruožtu lenkų susidomėjimas praeitimi sustiprėjo po nepriklausomybės netekimo 1795 m., kuomet antikvarizmas tapo vienu iš lenkų nacionalinio judėjimo dėmenų. Buvo siekta moksliškai apibrežti slavų gyventas teritorijas, fiksujant aiškią sieną su germanais ir, priešingai, bandant ją nukelti kuo toliau į Rytus, apimant lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių teritorijas, grindžiant tai panslavizmo ideologija (Rączkowski, 1996, p. 189 – 217).

Be šių, gerai žinomų, pavyzdžių, būta atvejų, kuomet, siekiant sunaikinti bet kokius nugalėtų tautų ankstesnio gyvenimo užimtose teritorijoje pėdsakus ir taip paneigiant jų istorines pretenzijas, be kitų, buvo naikinami ir archeologiniai paminklai. Pavyzdžiu, taip žydų archeologai Palestinoje nūslavė vėlesnius arabų kultūrinius sluoksnius, ieškodami senesniųjų – judėjiškųjų (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 56).

Istorijos pertekimas visuomeniniu mastu be kitų funkcijų skirtas ir formuoti tam tikras pasaulėžiūros bei elgesio nuostatas, paremtas tokiomis vertybėmis kaip kilnumas, patriotizmas, pasiaukojimas ir daugelis kitų socialiai pageidautinų bruožų. Taigi ir archeologija pasirodė besanti stiprus ideologinis ar net propagandinis ginklas. Tačiau, kaip matėme, tokia jos reikšmės traktuotė kartais gali turėti ir skaudžių pasekmių.

Akcentavusi tiesioginį ryšį tarp galios ir žinių (garsuji M. Foucault *savoir* ir *pouvoir*), pomodernistinė vizija demaskavo iki tol vyrravusius teiginius, jog mokslas esą yra neutralus ir apolitiškas, pabrėždama, jog mūsų žinios apie praeitį nėra vertybiskai nešališkos ir objektyvios, kaip kad dažniausiai manyta anksčiau. Pavyzdžiu, Vakarų demokratijoje ilgai išliko populiarū iimplicitinė „pažangos tezė“. Istorija buvo suvokiamā kaip progresuojantis judėjimas nuo žemesnės praeities link aukštėsnės dabarties ir dar daugiau žadan-

čios ateities, ignoruojant akligatvius, regresiją ar priešingas sroves. Akivaizdu, kad ir archeologiniai radiniai tapdavo šio požiūrio iliustracija. Kai kurių muziejų interpretacijos, apimančios socialinį ar ekonominį gyvenimą, technologijas, kostiumą, ginklus ar meną, tebesiremia pamatinė implicitine pažangos idėja, o antropologiniai muziejai pateikia jai kontrastą, lankytuojui rodydami primityvias tradicines visuomenes. Visa tai lankytuojui perša mintį, kad dabarties laikas ir vieta yra neišvengiama bei akivaizdžiai trokštama praeities įvykių kulminacija. Ši strategija turėjo dvigubą naudą – valdantysis elitas jautési teisétai turintys valdžią, o individai jautési esantys evoliucijos vystymosi viršūne ir galutiniu produkту (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 48). Potmodernistinė žiūra, suabejojusi progreso neišvengiamumu, šią idilę sugriovė. Dabar, pripažiant, kad viena ar kita ideologija neišvengiamai sąveikauja su mokslinėmis disciplinomis, keliamas klausimas, kokiui mastui tai vyksta ir kaip turémume vertinti šią akademinės sferos politizaciją?

Atsižvelgiant į tai, XX a. II pusėje buvo ypač užaštrinta įvairių mokslų visuomeninio vaidmens problema. Archeologija, kurios reikšmę konstruojant moderniuosius identitetus dar reikėtų visapusiškai įvertinti, šia prasme nebuvo išimtis. Atsižvelgiant į dabarties sociopolitinę konjuktūrą, istorinė archeologija imta laikyti svarbia priemone išgirsti balsą neprivilegiuotujų visuomenės grupių, kurį istorija buvo linkusi nutyléti, nes rašytiniai šaltiniai, kuriais ji daugiausia remiasi, paprastai atspindi dominuojančias socialinio elito sukonstruotas ideologijas.

Pateikdama anonimiinių masių kasdienybės reliktus archeologija prisideda prie dabarties visuomenės didesnio pliuralizmo ir demokratiškumo (Leone et al., 1995, 111). Šios disciplinos reikšmę savo grupiniam tapatumui ypač gerai suprato pokolonijinės visuomenės, juodieji ar moterys. Visiems jiems archeologija tapo reikšminga dėl savo materialumo ir apčiuopiamumo, taigi politines ar kultūrines pretenzijas jie galéjo paremti tam tikru objektyvumu. Archeologija tapo stipriu argumentu taip pat lokaliniems grupėms ginant jų gyvenamas vietoves nuo masinio komercinio vystymosi sukelto gamtinės aplinkos naikinimo, pavyzdžiui, taip yra elgesi Australijos aborigenai, Kanados inuitai, Norvegijos samiai (lapiai) ir t. t. (Hodder, 2000, p. 200 – 201)

Tačiau, kita vertus, pomoderniosios archeologijos paradoksas slypi tame, kad čia nutrinami estetiniai *Grožio* ir *Bjaurumo*, kaip ir to, kas privalu būti išsaugota, o kas atmesta, kriterijai. Prisiminkime, kad anksčiau būta veikiau priešingų tendencijų. Garsiausia iš jų – XVIII a. archeologinės sensacijos atradus Herkulanejā (1713 m.), Pompéjā (1748 m.), Paestumą ir Stabi-

ją (1746 m.), palaidotus išsiveržusio Vezuvijaus magmos 79 m. e. m., kas buvo žinoma iš rašytinių šaltinių ir gyvosios atminties. Šie atradimai, kaip žinia, turėjo didžiulę reikšmę klasicizmo stiliaus bei estetikos susiformavimui (Jokilehto, 1999, p. 56 – 59). Tuo tarpu šiuolaikinėje archeologijoje, kaip ir paveldosaugoje apskritai, esama nemažai atsitiktinumo elemento, padiktuoto dabarties visuomeninės konjunktūros.

Archeologinių ir istorinių vietų identifikacija, siejama su svarbių mitologinių ar istorinių įvykių minėjimu, kelia sudėtingas jų „nuosavybės“ ir interpretacijos problemas. Šios vietas gali tapti konkrečios grupės bendruomeninio tapatumo materialia išraiška, savotišku kultūriniu orientyru. Čia neišvengiamai iškyla tokį vietų interpretacijos ir vadybos hierarchijų nustatymo klausimas. Pavyzdžiui, kai kurių iš jų išskirtinė, „universali“, reikšmė (jei tai Pasaulio paveldo vietas) gali kartu „persidengti“ ir su nacionaline bei lokaline reikšmėmis, komplikuodama jų simbolinį „pasisavinimą“.

Ką šioje vietoje gali padaryti archeologija? Jos pažinimo objektas – materialūs žmogaus veiklos pėdsakai kraštovaizdyje. Archeologiniai metodai varijuoją nuo mikroskopinės drabužių ar įrankių liekanų analizės iki ištisų kraštovaizdžių rekonstrukcijos, be kita ko, atliekamos ir su aeroarcheologijos pagalba. Visi šie metodai tinkamai nesenos, tiek ir prieistorinės praeities tyrimui. Jie papildo istoriko atliekamas rašytinių šaltinių studijas, išryškindami tuos gyvenimo aspektus, kurie retai tebuvo fiksuojami raštu. Jau užsiminta: raštingi elito atstovai savo užrašuose buvo linkę labiau akcentuoti didžiasias asmenybes ir politiškai reikšmingus įvykius, o ne mažiau reprezentatyvius kasdienio gyvenimo elementus ar technologijų kaitą. Tačiau pasirinkus vien antrajį kelią gresia pavojujus nusiristi į supaprastinto materializmo lygmenį arba praeities visuomenėms anachronistiškai priskirti dabartinius motyvus ir siekius.

Vienas svarbiausių dabarties archeologijos teorijos ir praktikos uždavinių – praeities žmonių kultūrinio ir socialinio identiteto apibrėžimo bandymai. „Identiteto“ sąvoka kaip analitinis instrumentas archeologų vartojama norint tirti kultūrinę įvairovę ir paaiškinti kultūrinių ir socialinių tarpgrupinių sąveikų variacijas. Tačiau akivaizdu, kad šis terminas, taikomas tiek senesnėms epochoms, tiek dabarties „postmoderniam būviui“, darosi vis labiau išplaukės ir miglotas. Identitetas dažnai painiojamas su etniškumu, bet iš tiesų tai tiesiog yra savęs apibrėžimas santykije su kitu.

Tiek pokolonijinių kraštų, tiek ir Europos archeologija šiandien ieško kolektyvinių tapatybių apibrėžties integracijos ar dezintegracijos procesuose. Tai tiesiogiai susiję su kuriaama supranacionaline kolektyvine Europos tapa-

tybe, paremta vis labiau matomomis lokaliniemis ir regioninemis bendruomenemis. Tokios politines orientacijos reikalauja pereiti nuo tradicinio nacionalinio paveldo, kuriuo remiasi nacionalinės valstybės, prie nenacionalinio vienos identiteto, kuriuo galėtų remtis supranationalinis europinis identitetas. ES sąmoningai ir kryptingai finansiškai remia vietinius „kultūros paveldus“, siekdama politinių, kultūrinių ir ekonominių tikslų, „sukurti europietį“ ir „eurokultūrą“. Šias tendencijas pastebintis Reinhardas Johleris Europos Sąjungą laiko „tradicijos“ ir „kultūros paveldo“ „gamintoja“, turinčia didelę įtaką šalių ir regionų kultūros pokyčiams. Jo nuomone, ekonomikoje ES orientuojasi į homogenizacijos procesų palaikymą, o kultūros požiūriu, atvirkšciai, „ES subsidijos labai smarkiai pradėjo kurti skirtumus Europoje“ (Johler, 2002, p. 20). Akivaizdi orientacija į regionalumo ir kultūros heterogeniškumo skatinimą kartu silpnina tautines valstybes. Šitaip suvokiamą ir praktikuojamą paveldo išteklių vadybos politika yra priverciama paklusti europietiskojo identiteto formavimo politikai. Tačiau nacionalizmas šalia šių procesų tebelieka stiprus.

Visuose šiuose lygmenyse prieistorė ir senoji istorija tampa metaforinių ryšių su praeitim užmezgimo šaltiniu, iš kurio semiami įvairūs mitai. Per archeologines liekanas lokalinių grupių, nacijos ar visa Europa gali palaikyti nenutrukstamo kultūrinio tēstinumo pojūtį. Tačiau pastarasis gali vesti tiek prie „kitų“ niekinimo ar nepaisymo, tiek ir prie „protėvių“ išradimo (Gröhn, 2002, p. 27). Pavyzdžiui, kaip atsakas į postmodernios visuomenės patiriamą netikrumo jausmą ne tik kituose žemynuose, bet ir pačioje Europoje stiprėja ir religinis ar kultūrinis fundamentalizmas bei neonacionazimas, kai kur įgaunantis gana radikalios formos prieš emigrantus kovojančių dešiniųjų radikalų grupuočių pavidalu, kurios dažnai išnaudoja ne visuomet tiesą atitinkančius „šlovingosios tautos praeities“ įvaizdžius, tarp jų ir paremtus archeologija (Olsen, 2001, p. 49 – 52).

Žinoma, eurointegracija kelia ir nacionalinių istorijų perrašymo poreikį iš kontinentinės perspektyvos. Neveltui Europos Taryba remia archeologinius Bronzos amžiaus, kurio pėdsakų galima aptikti visame žemyne, kaip laikotarpio, geriausiai atitinkančio paneuropinį modelį, tyrimus. Ir priešingai: Rémi Brague'o ir kitų propaguojamas romeniškasis (Brague, 2001) ar vikingų modeliai buvo atmesti, nes néra visuotinai reprezentuojami, be to, kelia nemalonias užkariavimą bei vienos kontinento dalies pajungimo kitai asociacijas (Ashworth, 1995, p. 68 – 84).

Dar vieną pamatas bendraeuropietiskai tapatybei formuoti – bendro-

sios istorijos „atminties vietas“. Pavyzdžiui, archeologų dėmesį jau senokai yra patraukę istorinių mūšių laikai. Pradžią siejant su JAV vietovėmis Little Bighorn ir Palo Alto, vėliau šis susidomėjimas ypač išpopuliariėjo Jungtinėje Karalystėje, kur būta pirmųjų bandymų jas padaryti patraukliomis turistams. Dabar tokį vietovių Šiaurės Amerikoje, Anglijoje ir Europoje tyrimų ir vadybos pavyzdžiai apima laikotarpį nuo viduramžių iki XX a. Vienas tokiu bandymu – *Bloody Meadows* projektas, skirtas atlikti lyginamąją šių specifinių vietų kraštovaizdžio formų ir interpretacijų analizę (Carman, 1999). Šios vietovės yra bendras įvairių tautų paveldas, įkūnijantis „ginčytiną“ atmintį (Carman, 2001, p. 27). Jose kaip reta aiškiai matyti politinės bei kultūrinės konjunktūros nulemtas nuolatinis jų perinterpretavimo darbas, susijęs su vėlesniais nacių konfliktais ar kitais įvykiais.

SOCIALIAI ANGAŽUOTA ARCHEOLOGIJA

Kitas ne tik mokslui, bet ir visuomenei reikšmingas archeologijos vaidmens praplėtimo pavyzdys – industrinė, arba alternatyvioji, archeologija. Šios naujos archeologijos atšakos pagrindinės tyrimų temos: 1) dichotomija tarp industrinių visuomenių „proletarizmo“ ir tradicinių visuomenių „amatininkystės“; 2) globalinių prekybos tinklų formavimasis ir ryšiai tarp industrinės produkcijos ir kolonijinio išnaudojimo; 3) skirtinės vartotojo ir valstybės vaidmenys pramoninės gamybos procesuose; 4) urbanistinių industrinių centrų istorinė-architektūrinė raida; 5) socialinis pramoninio darbo pasaulis; 6) industrinės archeologijos paminklų interpretacijos bei prezentacijos.

Naudodamasi klasikinės archeologijos metodais industrinė archeologija yra priversta ieškoti ir naujų, tinkančių savo sudėtingam objektui – nuo mažos įmonės iki gigantiškos pramoninės vietovės. Tai: 1) technologinių pokyčių dokumentavimas ir tyrimas (nuo tradicinės prie industrinės visuomenės technologijų); 2) su tuo susijęs eksperimentavimas ir gamybinių procesų atkūrimo bandymai, taip pat vadinamosios „atvejų“ – pramoninių pastatų, įrankių, įrenginių ir t. t. – studijos (*case studies*).

Pagrindinis pramonės paveldo tyrimo ir apsaugos objektas – gamykla – paprastai niekuomet nebūdavo vienišas statinys. Ją supo įvairūs priestatai ir gamybinės bei gyvenamosios paskirties kompleksai: energetinės infrastruktūros, sandėliai, administraciniai ar savininko pastatai, darbininkų gyvenvietės, parduotuvės, kavinės, net bažnyčios ir mokyklos, galiausiai visas pramoninės veiklos paliestas kraštovaizdis.

Visi šie kartais gigantiško mastelio objektai įkūnijo savitą gyvenimo ir darbo būdą. Tokios vietovės masinėje sąmonėje neretai tapatintos su jų gyventojais – paprastais ir dažnai neraštingais darbininkais, todėl ilgą laiką liko akademinių interesų pakraštyje. Ši priežastis didžia dalimi lémė ir velyvą susidomėjimą industrine archeologija (išskyrus Angliją). Tokiam „vėlavimui“ reikšmės turėjo ir tai, kad pramonės kompleksai beveik neatitiko išprastų kriterijų, taikomų į apsaugos registrus traukiamaam istoriniam paminklui. Kitas sunkumas buvo tas, kad dažnai pramonės paveldo objektai, būdami globaliųjų pramonės ir prekybos tinklų materialiaisiais taškais ar jungtimis (pavyzdžiu, geležinkeliai), peržengia pavienių nacių-valstybių ribas, kas irgi neleido lanksčiau reaguoti etatiniui pagrindu besiremiančiai paveldo apsaugos įstatymų leidybai bei administravimui.

Sąvoka „industrinė archeologija“, berods, pirmąkart buvo pavartota Birmingemo universiteto profesoriaus D. Dudley 1955 m. straipsnyje apie archeologijos kasinėjimus Belgijoje (Штиглиц, 2000, p. 284 – 285). Termino neįprastumas ir tam tikras paradoksalumas greit atkreipė specialistų dėmesį. Vėliau, émus ji taikyti industrinės eros tyrimams, kilo daug ginčų dėl šios disciplinos prasmės ir vietas mokslų klasifikacijoje. Pasak D. Woronoffo, „industrinė archeologija yra ne nauja istorijos disciplina, bet naujas požiūris į pramonės istoriją“ (Woronoff, 1990, p. 448). Kitaip tariant, pramonės paveldo studijos neturi autonomiško mokslinio statuso, tačiau organiškai išterpia į kompleksines pramoninės civilizacijos istorines studijas.

Pirmasis šio tipo archeologijos žingsnis – „užmegzti ryšius su vietove, siekiant ją perprasti, „iššifruoti,“ panašiai kaip paleografas seną rankraštį, geografas peizažą ar etnografas liaudiškų papročių esmę. Siekdama šio tikslą ji nesusitapatina nei su konkrečios įmonės istorija, nei su technine muzeografinja“ (Andrieux, 1992, p. 16).

Savo ruožtu ši archeologijos atšaka yra ypač palanki tarpdisciplinėms studijoms. Jos teoriniams pagrindams nemažą įtaką turėjo prancūzų *Annales* mokyklos atradimai – L. Febvre'o *civilizacijos*, F. Braudelio *ilgosios trukmės*, E. Le Roy Ladurie *nejudriosios istorijos*, E. Labrusse'o *socioekonominių ciklų* konceptai, jau nekalbant apie papročių ir mentalitetų istoriją ar epochų skyrimą pagal vyraujančias technologijas bei energijos rūšis (Pesez, 1978, p. 228). Šis solidus teorinis-metodologinis bagažas leido susiformuoti specifiškai prancūziškai industrinei archeologijai, besiskiriančiai tiek nuo anglosaksiškosios, tiek ir nuo pietinių šalių.

Tačiau pramonės paveldo tyrimus tapatinti vien su archeologiniais kasinė-

jimais būtų klaida. Tarpdiscipliniuose konkretaus paveldo objekto tyrimuose antikinei ar viduramžių archeologijai tipiški metodai čia yra veikiau išimtis nei taisyklė (Mertens, 1975, p. 26 – 35). Vis dėlto toks pramonės paveldo tyrimas iš tiesų yra „archeologinis“ labiausiai klasikine šio termino prasme – kaip poreikis pažinti ir suvokti požemines struktūras bei iššifruoti išlikusią sudėtingą statinių sistemą. Pirmuoju atveju kasinėjimai padeda atkurti nugriautą pastatą ar įrengimą padėtį. Antruoju prieikia erdvinės ir architektūrinės analizės, besiremiančios meno ir architektūros istorijos metodais. Tokiu būdu derinant šiuos metodus ir ieškant jų balanso siekiama nustatyti „amžių ir kiekvienai epochai būdingas tipiškas pramonės įmonės vystymosi formas bei stilių, kurie daugiau ar mažiau yra išlikę iki šių dienų“ (Bergeron, 1988, p. 550).

Industrinė archeologija pirmiausia susiformavo Jungtinėje Karalystėje apie 1960 m. (nors esama duomenų, kad tuo domėtasi dar tarpukariu) ir JAV, kur ji buvo laikoma bendrosios archeologijos atšaka (Green, 1963). Ji prasidėjo nuo transporto infrastruktūros tyrimų (Falconer, 1980). Čia, skirtingai nuo kitų šalių, kur iniciatoriais buvo daugiausiai specialistai, didžiulę reikšmę turėjo visuomeninė iniciatyva. Vykstant technologiniems transformacijoms ir pramoninei erai nueinant nuo istorijos arenos kūrėsi draugijos, pradėjusios kovoti prieš kai kurių atitarnavusių įmonių bei gamyklų nugriovimą. Anglijoje šiam judėjimui „iš apačios“ būta specifinių priežasčių – industrinė era ten sutapo su karalienės Viktorijos epocha, istorinėje sąmonėje laikoma britų pasaulinio dominavimo „aukso amžiumi“. Taigi industrinis paveldas šioje šalyje buvo tiesiogiai susietas su nacionalinio pasididžiavimo simboliu.

JAV ir Kanada dėl savo istorinės raidos ypatumų industrinei archeologijai irgi pasirodė besančios palankios šalys. Čia, kaip ir Jungtinėje Karalystėje, ši paveldo rūšis turi stiprų kultūrinio identiteto svorį. Beje, manoma, kad Kvebeke, nacionaliniame Saint-Maurice parke, kur yra seniausios 1729 m. įkurtos liejklos, atliliki archeologiniai kasinėjimai buvo didžiausiai pasaulyje tokio tipo objekte (Andrieux, 1992, p. 79).

Vokietijoje šiuo atžvilgiu néra jokios centrinės organizacijos, ir pramonės paveldu rūpinasi federalinės žemės, kai kurių iš jų, pavyzdžiui, Šiaurės Reino Vestfalijos žemės, politika šiuo atžvilgiu laikoma pavyzdine.

Italijoje siekiama į šią veiklą labiau įtraukti regionus, ir šiuo pavyzdžiu veikiai pasekė ir kitos šalys. Iš Skandinavijos šalių didžiausią susidomėjimą šia archeologijos atšaka yra parodžiusi Švedija (Industrial... 2000).

Paradoksalu, kad nepaisant marksizmo ideologijos dominavimo Rytų Europos valstybės iki šiol palyginti menkai tesirūpino savo pramonės paveldu.

Daugiausia galbūt yra nuveikusi Lenkija, turinti žymią pramonės kompleksų – Lodzėje, vadinamoje „lenkišku Mančesteriu“, anglakasybos regionuose Žemutinėje ir Aukštutinėje Silezijoje ar i pasaulinio kultūros paveldo vietų sąrašą patekusioje druskos kasykloje Wielicza. Šiuo atžvilgiu bando neatsilikti ir Čekija, turtina garsia sunkiosios metalurgijos pramonės istorija. Nors Rusijos šios srities specialistų veiksmai kol kas menkai tarpusavyje koordinuoti ir visuomenės nevertinami, tačiau Sankt Peterburgo mokslininkai, neabejotinai veikiami kaimynų skandinavų, šioje srityje jau turi tam tikrą reikiamą įgūdžių (Штиглиц, 2000, p. 284 – 297).

Galima apibendrintai kalbėti apie du industrinės archeologijos tipus: labiau pragmatinį ir techninį (anglosaksai, vokiečiai, skandinavai) ir labiau globalų bei konceptualų (prancūzakalbiai ir Italai). Šiandien susidomėjimas industrine archeologija jau peržengė sentimentalumo ar nerimo dėl greitėjančių visuomenės pokyčių slenkstį ir pasiekė globalinį mastą „pasaulinio pramonės paveldo“ sąrašo, analogiško sudaromam UNESCO, déka.

Industrinės archeologijos bumas prasidėjo XX a. 7 – 8 dešimtmečiais, reaguojant į to meto socialinius sukrėtimus ir nestabilumą. Bandant su tuo kovoti ir atsirado pramoninio paveldo masinis populiarumas, ypač *ekomuziejus* gimimo déka (Urry, 1999, p. 208 – 232), nors reikia pabrėžti, kad pramonės objektų rinkimas ir eksponavimas prasidėjo nuo tradicinių muziejų ir skansenų, pavyzdžiui, Beamisho, The Black County ar Blist Hill skanseno tipo industrinių muziejų Anglijoje (Blockley, 2000, p. 52).

Ekomuziejus, kaip kraštinė naujojo, „gyvenamo“, muziejaus apraiška (pirmieji Prancūzijoje 7 dešimtmečio pab.) remiasi siekiu lankytojui pristatyti ištiso regiono išskirtinių geografinių ir kultūrinių charakteristikų visumą. Tokia *in situ* įsikūrusi kultūros įstaiga kartu kokybiškai skiriasi nuo skaneno, nors ir yra iš jo kilusi (Mairot, 1992, p. 30). Laikui bégant ekomuziejai tapo tikromis natūralaus didžio laboratorijomis, kuriose vykdyti įvairūs socialiniai bei kultūriniai eksperimentai. „Pati bendruomenė kuria gyvą, nuolat veikiantį muziejų. Toks muziejus neturi lankytojų, jis turi gyventojus“ – rašė vieno iš ekomuziejų Prancūzijoje kuratorius Hugues de Varines (*citata pagal* Andrieux, 1992, p. 94).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ekomuziejai tapo ir vienu iš atitarnavusių pramoninių objektų rekonversijos bei naujos panaudos iniciatorių. Pasak prancūzų sociologo H. – P. Jeudy, pasibaigus socialinio pasipriešinimo judėjimams dėl uždaromų gamyklių ir po kai kurių gamybos būdų apleidimo socio-industrinė muzeografija pasirodė pačiu laiku, kad apgydytu socialinių muta-

cijų sukeltas žaizdas. Konservacinėmis priemonėmis naujasis muziejus tiesiogiai ir aktyviai atsiliepė į nerimą, kurį sukėlė atgyvenusių gyvenimo būdų išnykimas (Jeudy, 1986, p. 33).

Šiuo metu siekiama ne tik apsaugoti, bet atgaivinti tai, kas mirė. Ekomuziejai tampa savotiškomis „šventovėmis“ ar „ligoninėmis“, kuriose „slaugamos“ sociookultūrinį lūžių žaizdos. Jie išreiškia tikėjimą gyvų socialinių ryšių ir kultūrinių identitetų išlaikymu. Taip kultūrinė politika siūlo prasmės išsaugojimo pačiame vertybų krizės epicentre perspektyvą (Jeudy, 1986, p. 35–38).

Nors industrinės archeologijos chronologiniai rėmai paprastai apima laikotarpį nuo XVIII a. iki XX a. vid., tačiau jie nėra labai sustabarėję ir pagal temas sujungia visus pramoninės veiklos tipus pačia plačiausia prasme iki „praeities žmonių veiklos paliktų materialiųjų infrastruktūrų“ (Benoit, Peyre, 1984, p. 5). Pasak vieno pirmųjų šia tema rašiusių autorių A. Buchanano, industrinės archeologijos chronologiniai rėmai turi apimti laikotarpį nuo silicio kasyklų neolito laikotarpiu iki priešpaskutinės kartos kompiuterio modelio (Buchanan, 1972). Šiuo atveju gali pasiodyti, kad klasikinis skirstymas į priešistorės, antikinę ir viduramžių archeologijas nebetenka prasmės. Bet būtent specifiniai metodai leidžia išsaugoti tam tikrą industrinės archeologijos autonomiškumą (Raistrick, 1973, p. 12–13). Kita vertus, esama teigiančių, jog be galio dauginti archeologijas pakaks (industrinė, miestų, kraštovaizdžių ir pan....) ir siūlo visas jas sujungti po moderniosios arba šiuolaikinės archeologijos „stogu“. Tuomet ji būtų laisva nuo bet kokių erdvinių, teminių ar laiko apribojimų ir taptų tiesiog „mokslu apie žmonių sukurtas technologijas“ (Andrieux, 1992, p. 7).

Iš tiesų dažnai industrinės archeologijos tyrimai panašūs į miestų, nes abiejose atšakose susiduriama su ilgalaikės apgyvendintos vietovės funkcijų kaita bei įvairove. Panašūs ir jų šaltiniai – planai, inventoriai, ikonografija ir t. t. Taip pat bendras jų domėjimosi objektas – pramoniniai kompleksai ir darbininkų kvartalai, sudarantys miesto dalį. Beje, skirtingai nuo istoriko, kuriam miestas yra galios, mainų, kultūros, prieštaravimų, įtampų ir konflikto vieta, kurioje gimė modernusis pasaulis, archeologui miesto erdvė nesiduota išmatuojama nei chronologiškai, nei topografiškai. Ji veikiau atskleidžia miesto visuomenės lėtą evoliuciją. Taigi miestas yra ilgojo laiko produktas. Jame, kaip Dantės „Pragare“, yra daug ratų ir archeologo kompetencija neturi apsiriboti vien tik centriniu ratu, t. y. ikiindustriniu miestu (Galinie, Royo, 1995, p. 258).

Kartu, be archeologinės ir architektūrinės dimensijų, šios pažinimo sritys turi dar vieną – antropologinę. Pramonės paveldo tyrimai apima visą darbo ir darbininkų gyvenimo kasdienybę ir visus iš to kylančius socioekonominius santykius.

ARCHEOLOGIJA, RINKA IR TIESOS PAIEŠKA

Pasak prancūzų paveldosaugininkų J. P. Babilono ir A. Chastelio, paveldo savykai susiformuoti įtakos turėjo penki faktoriai: religija, valstybė, nacija, administravimas ir mokslas, kuris labiausiai atsakingas už jos išsiplėtimą (Babelon, Chastel, 1980, p. 5). Prie to galima būtų pridurti šeštąjį faktorių, kuris darosi vis svarbesnis šiandien, – ekonomiką. „Praradęs utilitarią pa-skirtį objektas įgauna patrauklumo vertę, susijusią su jo, kaip žmogaus, darbo vienos suvokimu. Senovinė ferma ar parduotuvė dabar tampa tuo pačiu, kas ankstesnėms kartoms buvo bažnyčia, parkas ar pilis“ – rašė jie (Babelon, Chastel, 1980, p. 27). Kaip matėme, prie to galima priskirti ir fabriką, kuris irgi tampa paveldo savykos plėtimosi ženklu.

Jau minėta, kad masinis susidomėjimas kultūros paveldu Vakaruose tapo dominuojančiu XX a. 8–9 dešimtmečiais ir virto tikra *paveldo pramone* (šią savyką pirmas, atrodo, pavartojo britų archeologas P. J. Fowleris 1985 m. (Fowler, 1992, p. xv)). Terminas, žinia, dažnai siejamas su verslu ir pramogomis, paviršutiniškumu, fasadizmu ir nerimtumu.

Atsižvelgiant į tai, kai kurios archeologijos ypatybės postmoderniame pasaulyje tampa patrauklios kaip įvairių naujų kultūrinių įvaizdžių kūrimo šaltinis, o tai daro jas komerciškai paklausias. Pavyzdžiui, matydami ar lies-dami archeologinius objektus suvokiame, kad taip tiesiogiai prisiliečiame prie tolimos praeities. Taigi šie objektai imami naudoti kaip savotiška *kelionės laike* iliustracija ir pasitarnauja kultūriniam turizmui, dažnai neišsiverčiančiam be jų atgaminimo ar atkūrimo. Todėl, nors archeologinės rekonstrukcijos kartais tampa specialistų kritikos objektu, jos neabejotinai traukia plačiąjį publiką ir ypač moksleivius. Jų sėkmė tiesiogiai siejama su visų juslių įtraukimu (ne tik regėjimo ir klausos, bet ir uoslės, skonio, lytėjimo), o tai peržengia amžiaus, išsilavinimo, socialinius ir kitokius lankytojų skirtumus (Fowler, 1992, p. 90–91). Beje, archeologinių-ethnografinių rekonstrukcijų, kaip iš tiesų paveikaus bei efektyvaus būdo pažinti praeitį, reikšmė buvo suvokta ir įsisąmininta jau gana anksti, ypač nationalistiniais tikslais, ką rodo garsusis Darlinghauseno muziejus nacistinėje Vokietijoje, Biskupino

tvirtovės rekonstrukcija Lenkijoje ir daugelis kitų pavyzdžių (Blockley, 2000, p. 46 – 47).

Vis dėlto, kita vertus, praeities gyvenserenos atkūrimo bandymai kuria gana statiską praeities vaizdą su „sklandžiu šuoliavimu“ per archeologinius laikotarpius, kuomet beveik nelieka vietas evoliucijos ir kaitos demonstravimui. Esama iš viso abejojančią pačią galimybe tokiu būdu suprasti praeities žmonių elgesį dėl visiškai skirtingo mūsų kultūrinio bagažo (Fowler, 1992, p. 110 – 113; Lowenthal, 1985, p. 212 – 224; Walsh, 1992, p. 53 – 69). Ir šiandien, atliekant įvairių objektų rekonstrukcijas, deja, išlieka įtampa tarp objektyvumo, autentiškumo ir prieinamumo nespecialistams siekių.

Jau minėta, kad šiandien archeologiją daro patrauklią bei populiarą ir tas faktas, jog jos medžiaga atspindi daugiausiai paprastų žmonių – mūsų protėvių – kasdienybę. Šalia to archeologiniai kasinėjimai „nepašvestujų“ vaizduotę audrina nuotykių ir sensacingais atradimais, ką užaštrino tokie masinės kultūros personažai kaip Indiana Džonsas ar Lara Kroft. Beje, būtų įdomu atskirai pasigilinti į šiuos įvaizdžius, tarkim, keliant klausimą: kiek jie atspindi kintančius lyčių vaidmens (archeologijoje ir ne tik) stereotipus?

Kaip žinia, nors ir kokia teorijų įvairove besiremtų, archeologija vis tiek tebeturi reikalą su materialiais objektais, kurie lengvai gali būti paversti rinkai tinkamomis prekėmis, tiek tiesiogiai, kaip senųjų artefaktų kopijos ar suvenyrai, tiek ir netiesiogiai, kaip žiniasklaidos dėka patraukliai „ipakuitos“ praeities interpretacijos.

Šiandien paveldo, tarp jų ir archeologinių, vietovių vadybininkai ir interpretatoriai privalo atsakyti į visą eilę klausimų. Ar lankytojai turės galimybę aiškiai suvokti skirtumą tarp autentiškų praeities liekanų ir tik tiketinų istorinių rekonstrukcijų? Kaip pasiekti, kad konkrečių paveldo vertybių interpretacijos būtų ir istoriškai teisingos ir kartu įdomios? Kokios šiuolaikinės technologijos gali efektyviausiai prisidėti prie edukaciinių tikslų? Kurie paveldo prezentacijų tipai labiau teikia kultūrinę ir šviečiamąją informaciją, o kurie pirmiausia tarnauja rekreacijos tikslams? Kokiu būdu paveldo objektų atranka ir išdėstymas ekspozicijose leidžia išgauti „pažinimo“ ir „tiesos“ efektus? ir t. t.

Siekdamai suderinti dvi pagrindines paveldosaugos funkcijas – vertybių apsaugą ir prieinamumą publikai – paveldo kuratoriai turi aiškiai suvokti, kad jos priklauso visiems, o specialistai mokslui ir visuomenei pasitarnauja jas atrendant, iškasant, saugant, pateikiant ir interpretuojant dabarties žmonėms suvokiamomis sąvokomis.

Šiuolaikinė paveldosauga siūlo kiekvienu atveju individualiai spręsti kon-

krečios paveldo vertybės išsaugojimo-naudojimo priešpriešą: dėl per intensyvaus naudojimo (pavyzdžiui, turizmo), vertybės gali nukentėti, sunykti ar, priesingai, akcentuojant jų išsaugojimo ir perdavimo ateities kartoms poreikį tapti nebebeprieinamos visuomenei (ypač perkeltos į muziejinius ar archyvinius fondus), todėl reikia vengti pažeisti trapų šių veiklų balansą.

Archeologijos, paveldo apsaugos ir turizmo fenomenų tyrimai leidžia pažinti, kaip turint skirtinges interesus praeitis gali būti matoma iš skirtingu požiūrio taškų. Jau buvo užsiminta, kad archeologinės vietovės – nūdienos turistinės traukos centrai – yra politiniai, ekonominiai ar socialiniai konstruktai, dažnai mažai ką bendra beturintys su prasme, kurią jiems teikė jų statytojai. Tai kelia klausimą, kas gi daro paminklą „istoriniu“? Iki pat XIX a. pilys, bažnyčios ar pylimai vėliau jiems suteiktos reikšmės amžininkų akims neturėjo. Jie galėjo tapti paminklais tik dėl trigubo *erudicijos* (duomenų rinkimas, aprašymai, fotografavimas), viešo intereso (valstybė inventoriuojua ir saugo) ir vizito veikimo (Bertho – Lavenir, 1999, p. 153).

Kita vertus, mokslinis interesas gali suteikti prasmę bet kokiai vietai. Bet tam, kad išsaugotų paminklo statusą, seniena, pastatas ar vietovė privalo būti ne tik lankoma, bet ir lydima jį paaiškinančio diskurso, gebančio prisitaikyti prie tuo metu mokslininkų bendruomenės pripažintų, bet kartu ir nuolat kintančių istorinių žinių lygio ir, kas be ko, sociopolitinės konjunktūros.

Seniau istorinio diskurso funkcija paminklų atžvilgiu dažniausiai buvo: 1) įvertinti istorinius nacijos nuopelnus, 2) simboliniu būdu permastytai tradicinės visuomenės išnykimą ir industrinės išsigalėjimą. Šiais atvejais paminklai privalėjo iliustruoti didžiuosius kolektyvinius pasakojimus. Istorinis pasakojimas nuo 1800 m. buvo daugiausia reikalingas paaiškinti, kaip susikūrė nacionalinė bendruomenė, o laikui bėgant ir iš didžiųjų istorinių naratyvų išsijungiant naujiems personažams, tokiemis kaip valstiečiai, darbininkai ir pan., pasidare svarbu, kad ir jų veiklos materialūs liudininkai nusipelnytų paminklų statuso. (Bertho – Lavenir, 1999, p. 154 – 157). Kaip žinia, prie to prisdėjo ir industriinė archeologija.

Šiandien, nykstant „didžiujų istorinių naratyvų“ poreikiui, paveldo komercionalizacijos efektai linkę sukurti fragmentiškos, išplėštos iš konteksto anoniminių masių praeities vaizdinį, kuriame prieistorė ar istorija tiesiog suplakamos su nostalgija, įdomybėmis, siaubu ar jaudiliu. Neišleidžiant iš akių šių kultūrinių pavoju, tenka konstatuoti, kad paveldo bumo viena iš priežasčių iš esmės yra bandymas bereikšmei, su praeitimi nutraukusiai ryšius dabarčiai suteikti daugiau rišlumo ar prasmės (Jeudy, 1986, p. 45 – 54).

Įtampą tarp šių dviejų polių atspindi ir dabartiniai debatai dėl paveldo-saugos tikslų. Praktiniai paminklotvarkos uždaviniai, pradedant konservavimu, restauravimu, per rekonstrukcijas iki atkūrimo siekia atgaivinti praeitį, bando *kadaise* paversti į *dabar*, siekia vis populiaresnės, aktyvesnės, gyvos istorijos. Savo ruožtu XX – XXI a. sandūros archeologijos teorija ir praktika vis labiau prisitaiko prie postmodernaus pasaulio reikalavimų girdėti anksčiau subordinuotą grupių balsus, o nūdienes praeities interpretacijas laikyti kultūros industrijos dalimi.

Iki pat XX a. 7 dešimtmečio krizės archeologai praeitį laikė objektyvia duotybe, kurią galima pažinti ir suprasti, o ypač pastaraisiais metais jiems vis labiau rūpi reaguoti į sociokultūrinius visuomenės poreikius. Praeitis tampa gyva, interpretuojama ir perinterpretuojama, prieinama. Taigi grynoji archeologijos teorija ir grynoji empirinė praktika susidūrė su naujais iššūkiais. Atskleidus sociopolitinės terpés įtaką buvo paneigtas akademinis „neutralumas“, o vis didėjantis praktinis konkrečių paveldo objektų interpretacijos poreikis savaime mažina archeologijos teorijos abstraktumą (Hodder, 1997, p. 18).

Stebint daugialypę archeologijos kelio Vakarų visuomenėse trajektoriją, neišvengiamai kyla klausimas: o kaipgi šiame kontekste atrodo Lietuvos archeologija?

Iki nepriklausomos Lietuvos valstybės susikūrimo formavosi sociokultūrinės prielaidos archeologijos, kaip mokslo, suvokimui, buvo pradėta kaupti archeologinė medžiaga. Tačiau aukščiau minėti kaimyninių šalių pavyzdžiai rodo, kad archeologijos institucionalizacijai didžiausią reikšmę turi nacionalizmo ideologija. Ar tarpukario Lietuvoje įmanoma pastebėti analogiškų tendencijų? Ar čia irgi būta bandymų archeologinius radinius priversti tarnauti tautinio identiteto konstravimo bei stiprinimo reikmėms?

Nors nepriklausomoje Lietuvoje archeologiniai duomenys pagaliau buvo pradėti lyginti su lingvistiniais, tačiau visavertei lietuvių etnogenezei nustatyti to nepakako. Jos studijas smarkiai veikė lietuvių kalbos archaiškumo tyrimai. Tuo metu vyravo K. Bügos teorija, papildyta prof. A. Spycino pirma sistemiška Lietuvos archeologinių paminklų apžvalga ir klasifikacija (Tarsenka, 1928, p. 50), kurią pakoregavo J. Puzino tyrimai (Lietuvių etnogenezė, 1987, p. 14 – 17).

Nepriklausomoje Lietuvoje iš pradžių neturėta né vieno profesionalaus lietuvių archeologo, nors mėgėjai reiškėsi gana aktyviai. Vis dėlto šie archeologijos entuziastai praktinių klaidų neišvengė. Tai nestebina, nes carinę

epochą Lietuva paliko su išties dideliais kultūriniais nuostoliais, o bendro jos mokslo atsilikimo nepavyko kompensuoti per visą nepriklasomybės laikotarpį. Ko verta jau vien tai, kad tarpukaryje vienintelis profesionalus archeologas tebuvo J. Puzinas, kuris, remdamasis skandinavų ir vokiečių metodologija, parengė pirmajį profesionaliosios archeologijos veikalą (Puzinas, 1938). Jame buvo pateikta (iki šiol žymiai nepakitusi) proistorės periodizacija.

Tarpukariu buvo tēsiamas duomenų kaupimas, pavyko sudaryti archeologinio karkaso rėmus, išskirti kultūras.

To meto Lietuvos paminklosaugininkų svarstymai rodytų, jog nepaisant praktinių sunkumų, su kuriais kasdien susidurdavo specialistai, tuo metinėse archeologijos ir etnologijos mokslų sampratose jau slypėjo paveldo, suvokiamo kaip gamtinės-kultūrinės aplinkos apsauga, užuomazgos. Tačiau specialistų buvo ižvelgtas ir tam tikras prieštaravimas: jeigu archeologiniai tyrimai neša naudą mokslui, tai jie kartu kenkia šiems paminklams, kurie, būdami iškasinėti, netenka kultūrinės vertės, praranda savo reikšmę vietinės bendruomenės pasaulyevaizdyje, jos santykiose su aplinka (Tarsenka, 1924, p. 4). Išties: daugelis tyrinėtojų yra pastebėję, kad legendos ir kraštovaizdis tampriai sąveikauja, sukurdami erdvę etniškumui. Kraštovaizdžiai ir jų reprezentacijos tapyboje, tekstuose ir žodinėje tradicijoje yra galingi nacionalinio identiteto konstravimo komponentai, todėl jų apsauga įgauna didelę simbolinę reikšmę (Gruffudd, 1995, p. 51 – 59).

Sovietmetis iš Lietuvos archeologų, kaip, beje, ir iš kitų socialinių-humanitarinių mokslų atstovų, visų pirma pareikalavo aiškaus ideologinio užsianagą. Kaip ir kitose srityse, pačios sovietinės archeologijos situacijos pokyčiai buvo akivaizdžiai susiję su politinio režimo nuostatų kaita. Atsižvelgiant į pakitusį politinį klimatą, galima teigti, kad tuo metu archeologiją oficialiai panaudoti nacionalinės savimonės stiprinimui buvo beveik neįmanoma (Shnirelman, 1996, p. 221 – 237), nors neoficialiai ji visuomet išlaikė stiprią romantinę aurą.

Tik nuo „atšilimo“ galima stebėti kiek padidėjusį dėmesį archeologijos mokslo reikmėms. Tai buvo susiję su faktu, jog stalinmečiu – per pirmajį sovietų valdžios Lietuvoje dešimtmetį – apskritai iki minimumo buvo sumažėjės Lietuvos kultūros tyrimų ir leidinių kiekis. Todėl J. Puzino knyga liko vienintelė tokio lygio iki pat 1961 m., kuomet pasirodė P. Kulikausko, R. Kulikauskienės ir A. Tautavičiaus veikalas *Lietuvos archeologijos bruožai*, iš esmės tik praplėtęs bei papildęs duomenis apie tyrinėtus naujus paminklus, o visa darbo struktūra, išskyrus privalomą duoklę marksistinei ideologijai,

liko J. Puzino. Tais pačiais metais MA Istorijos institute buvo įkurtas ir Archeologijos sektorius.

Norėdama išlaikyti atitinkamą akademinių lygių, sovietmečio archeologija, kaip ir istorijos mokslas, vengė remtis dogmatiškai suvokiamo marksizmo nuostatomis, pasitenkindama paviršutinišku ir dažnai mažai ką bendra su konkrečiu tyrimu turinčiu, tačiau censorius galinčiu tenkinti klasikų citavimu. Savo ruožtu neturėjimas realių galimybių sekти archeologijos mokslo naujienas bei plėtotę pasaulyje konceptualiai apriboto mūsų archeologų darbą ir nukreipė jį daugiau duomenų gausinimo ir pirminio apdorojimo linkme. Todėl ir Vakaruose pasireiškusios įvairių archeologijos atšakų atstovų teorinės diskusijos Lietuvą apėjo arba pasiekdavo ją tik fragmentiškai, beveik neturėdamos įtakos mūsų archeologijos raidai. Dėl to teorinis archeologijos suvokimas buvo ignoruojamas. Tėsési duomenų kaupimo darbas, leidęs kiek pakoreguoti archeologinį karkasą.

Galima teigti, kad atgavus nepriklausomybę kardinalių kokybinių pokyčių šioje srityje dar tenka laukti. Tai iliustruotų šis pavyzdys: vienintelis, autorei žinomas, i spaudą išėjęs „ginčas dėl metodo“ Lietuvoje įvyko tarp archeologų dr. R. V. Sidrio ir prof. M. Michelberto. Ši neakivaizdi diskusija aiškiai parodė ne tik jos autoriu, bet ir požiūrių, kuriems jie atstovavo, nesusišnekėjimą. Būdinga, kad i lietuvių kilmės JAV archeologo-antropologo R. V. Sidrio pastebėjimą, jog Lietuvoje labai trūksta archeologijos teorijos, ir raginimus kreipti daugiau dėmesio į konceptualius apibendrinimus (Sidrys, 1999, p. 205 – 238) tuometinis VU Archeologijos katedros vedėjas prof. M. Michelbertas atsakė, jog „man lieka neaišku, kaip tas „aukščiausio lygio teorijas“ taikyti lauko ekspedicijoms? Ar besti kastuvą statmenai i žemę, ar nuožulniai?“ (Michelbertas, 2001, p. 145) Tačiau po metų viename savo tekste analizuodamas Lietuvos archeologijoje susiklosčiusią padėtį G. Zabiela irgi rėmėsi panašiais argumentais, kaip ir R. V. Sidrys (Zabiela, 2002, p. 16 – 25). Taigi teorinių žinių trūkumas bei poreikis specialistų imamas vis labiau išsisąmoninti.

Tam tikri teigiami pokyčiai ižvelgtini archeologinio paveldo pateikimo visuomenei srityje. Archeologija, lietuvių istorinėje kultūroje išlaikiusi romančinį patrauklumą, rado naujas galimybes kreiptis į plačiąją publiką. Ryškiausių pavyzdys – grupės archeologų entuziastų pradėtos ir dabar jau kasmet vykstančios „gyvosios archeologijos dienos“ Kernavėje, Nidoje ir kitur. Tokie renginiai, visiškai atitinkantys šiuolaikinę paveldonaudos nuostatą aktyvinti paveldo pažintinę, edukacinę, rekreacinę bei pramoginę puses, sulaukė didelio

specialistų ir visuomenės susidomėjimo bei tapo tinkama erdve archeologijos paveldu paremtų produktų ir paslaugų kūrimui ir prekybai.

Tačiau archeologinio paveldo eksponavimas bei interpretavimas senamiesčiuose tebekelia nemažai problemą. Pavyzdžiui, kaip atskleidė archeologijos bakalaurančių I. Paberžytės ir L. Šlapelytės atliktas tyrimas, Vilniaus archeologinių bei architektūrinių objektų vadybai labai trūksta konceptualaus ir strateginio požiūrio bei aiškių prioritetų nustatymo. Senosios liekanos eksponuojamos gana chaotiškai, o informacija apie jas be gido dažnu atveju visuomenei praktiškai lieka neprieinama (I. Paberžytė, L. Šlapelytė, 2003, p. 1 – 15).

Akivaizdu, kad minėtos blogybės susijusios su bendresnėmis mūsų paveldosaugos ir paveldonaudos problemomis, kurias galėtų padėti išspręsti atnaujintų ir konceptualiai pagrįstų archeologijos, muzeologijos, istorijos, antropologijos ir pan. idėjų bei metodų taikymas konkrečiuose tyrimuose bei projektuose. Norisi tikėti, kad situacija pamažu gerės, nes tarpdisciplinio bendradarbiavimo poreikis specialistų vis labiau pripažįstamas. Savo ruožtu visuomeniniai interesai ir masinio turizmo plėtra irgi turėtų paskatinti diskusijas dėl aktyvesnės archeologinių vietovių panaudos. Tai galima nesunkiai prognozuoti atsižvelgiant į tokius faktus kaip Kernavės įtraukimas į *Pasaulio paveldo vertybų sąrašą*, netylančias kalbas apie medinės pilies statybą ant Šeiminykštelių piliakalnio, jau neminint kitų išnykusių objektų atkūrimo projektų Vilniuje (pavyzdžiui, Žemutinės pilies rūmai) ir kitur.

BANDYMAS APIBENDRINTI

Per pastaruosius 30 metų archeologijos disciplina ir tyrimai Vakaruose ir kitur susidūrė su naujais iššūkiais, ypač susijusiais su išaugusiu „gelbėjimo“ archeologijos poreikiu tebevykstant radikalai urbanistinio bei industrinio kraštovaizdžio transformacijai. Savo ruožtu pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas augantis tarpdisciplinis interesas globalizacijos ir multikultūralizmo fenomenams ir jų dinamikai. Tai kelia uždavinį naujai permąstyti ir praeities bei dabarties materialiosios kultūros pažinimo reikšmę ir vaidmenį šiuolaikinėse visuomenėse. Išskirtini šie svarbiausi klausimai: 1) kultūrinio ir etninio tapatumo problemos; 2) materialiosios kultūros reikšmė orientuojantis laike ir erdvėje; 3) sociopolitiniai ir etiniai archeologijos vaidmens aspektai dabarties istorinės kultūros kontekste, analizuojant, kaip šiandien praeitis suvokiam, pateikiama ir įsisavinama.

Minėti veiksniai poindustrinėse Vakarų visuomenėse archeologijai suteikia naują, iki tol buvusį žymiai mažiau aktualų, ekonominį matmenį, susijusį su kultūrinės produktų ir paslaugų kūrimu ir pateikimu paveldo rinkai. Galima sakyti, kad per keletą pastarųjų dešimtmečių susiformavo ne tik pramonės archeologija, bet ir tikra archeologijos pramonė.

Akivaizdu, jog tebesitęsianti praeities aktualizacija ir komercionalizacija turi nemenką įtaką tiek archeologijos praktikos, tiek ir pačių archeologų savivokos pokyčiams.

Kultūros paveldas visuomet buvo vienas svarbiausių identiteto apibrėžties faktorių. Tačiau jo turtai pasižymi tam tikru paradoksalumu – viena vertus, jie priklauso visiems, t. y. įkūnija universalią vertę, o kita vertus, juos bando savintis nacionalinė valstybė, konkreti kultūrinė ar etninė grupė ir pan. Bandymai kurti bendrą, rišlų, aiškiai apibrėžtą identitetą, paremtą bendra praeitim, buvo ir tebéra palaikomi nacionalinių valstybių, siekiant consoliduoti jų „įsivaizduojamas bendruomenes“. Galima nujausti, kad būtent šia logika besiremdama Europos Sajunga irgi bando formuoti europietišką tapatumą. Pastarasis vis dar lieka pakankamai miglotas ir neapibrėžtas. Ar kol kas embrioniška Europos Sajungos tapatybė ateityje galės remtis bendra istorija ir jos paveldu? Juk nacionaliniai, regioniniai ir lokaliniai identitetai dažnai yra linkę susipriešinti ir savintis įvairius paveldo ir istorijos atributus.

Ar Lietuvos humanitariniai mokslai, tarp jų ir archeologija, bus pajėgūs adekvačiai reaguoti į šiuos pokyčius ir kintančiamame pasaulyje? Atsižvelgiant į minėtas sociokultūrinės raidos tendencijas ir šiuolaikinių padėti išlaikyti mūsų paveldą bei kultūrą socialinių-humanitarinių mokslų vystymosi logiką, tenka atvirai klausti: ar Lietuvos archeologams pakanka likti tais, kas jie buvo iki šiol, ir užsiimti tais pačiais dalykais, kaip ir sovietmečiu, nekvaršinant sau galvos dėl „teorijų“ ir „konceptijų“, ir tenkintis vien duomenų gausinimu, dažniausiai neperžengiant pirminio jų apibendrinimo lygmens?

FROM INDIANA JONES TO LORA CROFT *or the Changing Role of Archaeology in the Modern World*

The article reviews the development of archaeological science after the crisis that occurred in the 1960s, which lead to many conceptual changes. While accenting the social significance of archaeology, it considers the situation and significance of archaeology in modern society. It especially focuses on the problems of interpreting the archaeological heritage. It reveals how archaeological objects and knowledge were used in previous eras and how a transition from their nationalistic use to a socially responsible one occurred prior to the contemporary manifestations of the commercialisation of the archaeological heritage.

The text focuses quite a bit of attention on a review of Lithuanian archaeology in order to spotlight parallels and differences with the development of this science in Western countries.

LITERATŪRA

- Andrieux** Jean-Yves; 1992 — Le patrimoine industriel. Paris, Presses Universitaires de France, 1992.
- Arpin** Roland; 2000 — La révolution tranquille des musées, *In: Les musées en mouvement. Nouvelles conceptions, nouveaux publics (Belgique, Canada)*, (ed. par S. Jaumin), Bruxelles, Editions de l'ULB, 2000, p. 19–38.
- Ashworth** Gregory J; 1995 — Heritage, Tourism and Europe: a European Future for a European Past? *In: Heritage, Tourism and Society* (ed. by David T. Herbert). London, Mansell, 1995, p. 68–84.
- Babelon** J.-P., Chastel A; 1980 — La notion du patrimoine // *La Revue de l'Art*, 1980, Nr. 49, p. 5–31.
- Benoit** S., Peyre P; 1984 — L'apport de la fouille archéologique à la connaissance d'un site industriel: l'exemple des forges de Buffon (Côte d'Or). // *L'archéologie industrielle en France*, 1984, Nr. 9.
- Bergeron** L; 1988 — Archéologie industrielle. *In: Encyclopaedia Universalis*, 1988.
- Bertho-Lavenir** Catherine; 1999 — Suivre le guide? *In: La confusion des monuments. Les Cahiers de médiologie* 7, Paris, Gallimard, 1999, p. 151–163.
- Blockley** Marion; 2000 — The social Context for archaeological Reconstructions in England, Germany and Scandinavia // *Archaeologia Polona*, 2000, vol. 38, p. 43–68.
- Bourdier** Marc; 1993 — Le mythe et l'industrie ou la protection du patrimoine culturel au Japon, // *Genčses*, 1993, Nr. 11, p. 82–110.
- Brague** Rémi; 2001 — *Ekscentriškoji Europos tapatybė*. Vilnius, Aidai, 2001.
- Buchanan** Angus; 1972 — Industrial Archaeology in Britain. London, Harmondsworth, 1972.
- Bučas** Jurgis; 1992 — Paveldosaugos objektas // *Literatūra ir menas*, 1992, Nr. 8, p. 12–13.
- Carman** John; 1999 — Bloody Meadows: the Places of Battle. *In: The Familiar Past?* (ed. by S. Tarlow and S. West), London, Routledge, 1999.
- Carman** John; 2002 — Over the Hills and over the Plain: The Marking and Memorialising of historic Battlefields in Flander, Portugal and Spain. *In: 8th EAA Annual Meeting*. 24–29 September 2002, Thessaloniki, Hellas.
- Chang** K.C; 1967 — Rethinking Archaeology. New York, 1967.
- Cleere** Henry; 2000 — Introduction: the Rationale of archaeological Heritage Management. *In: Archaeological Heritage Management in the Modern World*. London, Routledge, 2000, p. 1–18.
- Colt** Hoare R.; 1812 — The Ancient History of Wiltshire. London, Miller, 1812.
- Deetz** J.; 1967 — Invitation to Archaeology. New York, 1967.
- Diaz-Andreu** Margarita, Champion Timothy; 1996 — An Introduction. *In: Nationalism and Archaeologie in Europe* (ed. by M. Diaz-Andreu and T. Champion). London, Westview Press, 1996, p. 1–23.
- Falconer** Keith; 1980 — The Guide to England's industrial Heritage. London, 1980.

- Fowler** P. J.; 1992 — The Past in Contemporary Society. London, Routledge, 1992.
- Galinie** Henri, Royo Manuel; 1995 — L'archéologie à la conquête de la ville. In: Passées recomposés. Champs et chartiers de l'histoire. Paris, Editions Autrement, 1995, p. 254–261.
- Green** E. R.; 1963 — Industrial Archaeology of County Down. London, 1963.
- Gröhn** Anna; 2002 — Searching for „Unity in Diversity“. Ancestors in the European Village. Examples from the Scandinavian Bronze Age. In: 8th EAA Annual Meeting. 24–29 September 2002, Thessaloniki, Hellas.
- Gruffudd** Pyrs; 1995 — Heritage as National Identity: Histories and Prospects of the National Pasts. In: Heritage, Tourism and Society (ed. by David T. Herbert). London, Mansell, 1995, p. 49–67.
- Hodder** Ian; 1997 — Changing Configurations: the Relationships between Theory and Practice. In: Archaeological Resource Management in the UK. An Introduction (ed. by J. Hunter), London, Sutton Publishing, 1997, p. 11–18.
- Hodder** I.; 2000 — Praeities skaitymas. Vilnius, Vaga, 2000.
- Hodson** F. R., Sneath P. and Doran J.; 1966 — Some Experiments in the Numerical Analysis of Archaeological Data, // Biometrika, 1966, No. 53, p. 311–324.
- Hooper—Greenhill** E.; 1992 — Museums and the Shaping of Knowledge. London, Routledge, 1992.
- Hroch** Miroslaw; 1985 — Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge University Press, 1985.
- Jeudy** Henri—Pierre; 1986 — Mémoires du social. Paris, Presses universitaires de France, 1986.
- Johler** Reinhard; 2002 — Europe, Identity and the Production of Cultural Heritage, // Lietuvos etnologija, 2002, Nr. 2, p. 9–22.
- Johnson** Matthew; 1999 — Archaeological Theory. An Introduction. Oxford, Blackwell, 1999.
- Johnson** Peter, Thomas Bruce; 1995 — Heritage as Business. In: Heritage, Tourism and Society. (ed. by David T. Herbert). London, Mansell, 1995, p. 170–190.
- Jokilehto** Jukka; 1999 — A History of Architectural Conservation. Oxford, Butterworth/Heinemann, 1999.
- Kavanagh** Gaynor; 1990 — History Curatorship. Leicester University Press, 1990.
- Klarke** D. L.; 1968 — Analytical Archaeology. London, 1968.
- Kristiansen** Kristian; 2000 — Perspectives on the archaeological Heritage: History and Future. In: Archaeological Heritage Management in the Modern World (ed. by Henry Cleere), London, Routledge, 2000, p. 23–29.
- Leone** Mark P. et al.; 1995 — Can an African—American historical Archaeology be an alternative Voice? In: Interpreting Archaeology. Finding Meaning in the Past (ed. by J. Hodder et al.), London, Routledge, 1995, p. 110–124.
- Lietuvių** etnogenezė. Vilnius, Mokslo, 1987.
- Light** Duncan; 1995 — Heritage as Informal Education, In: Heritage, Tourism and Society (ed. by David T. Herbert). London, Mansell, 1995, p. 117–145.

Lowenthal David; 1985 – The Past is a Foreign Country. Cambridge University Press, 1985.

Mairot Philippe; 1992 – L'objet de l'écomusée, In: Territoires de la Mémoire. Les collections du Patrimoine ethnologique dans les écomusées (sous la dir. de Marc Augé). Paris, 1992, p. 24 – 34.

Mertens J.; 1975 – L'Archeologie industrielle et la Fuille. In: La rčgne de la machine. Rencontre avec l'Archéologie industrielle. Bruxelles, 1975, p. 26 – 35.

Michelbertas Mykolas; 2001 – Amerikiečio žvilgnis į Lietuvos archeologiją. Pastabos R. V. Sidrio straipsnio paraštėse, // Archaeologia Lituanica, 2001, Nr. 2, p. 144 – 148.

New Perspectives in Archaeology (ed. by S. R. Binford and L. R. Binford). Chicago, 1968.

Nora Pierre; 1984 – Entre memoire et histoire. La problematique des lieux. In: Les lieux de mémoire, vol. I. (La République). Paris, Gallimard, 1984. p. xx – xxx.

Olsen Bjornar J.; 2001 – Excavating the other: European Archaeology in the Age of Globalisation. In: Quo vadis Archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century (ed. by Z. Kobylinski). Warsaw, 2001, p. 47 – 56.

Paberžytė Ieva, Šlapelytė Lina; 2003 – Istorinio paveldo eksponavimo ir atkūrimo problematika Vilniaus mieste. 2003. *Mašinraštis*.

Pesez J. – M.; 1978 – Histoire de la culture materielle. In: La nouvelle histoire (sous la dir. de J. Le Goff). Paris, Editions complexe, 1978, p. 191 – 227.

Pomian Krysztof; 1987 – Collectionneurs, amateurs et curieux: Paris, Venise» XVI – VIII – e sičcle. Paris, Gallimard, 1987.

Pomian Krysztof; 1981 – Musée archéologique: art, nature, histoire // Le Débat, 1981, Nr. 12, p. 57 – 68.

Puzinas J.; 1938 – Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Kaunas, 1938.

Rączkowski Włodzimierz; 1996 – "Drang nach Westen"? Polish archaeology and national identity, In: Nationalism and Archaeology in Europe (ed. by M. Diaz – Andreu and T. Champion). London, Westview Press, 1996, p. 189 – 217.

Raistrick Arthur; 1973 – Industrial archaeology, an historical Survey. London, 1973.

de **Roux** Emmanuel – 1994 – "On ne peut pas faire de la France le musée de la France" (entretien avec Pierre Nora) // Le Monde, 1994 11 29, p. 24.

Scarre Chris; 1990 – The Western World View in archaeological Atlases, In: The Politics of the Past (ed. by P. Gathercole and D. Lowenthal), London, Unwin Hyman, 1990, p. 11 – 18.

Schnapp Alain; 1974 – L'archéologie. In: Faire de l'histoire (sous la dir. de Jacques Le Goff et Pierre Nora), Gallimard, Paris, 1974, vol. II, p. 3 – 24.

Shanks M., Tilley C.; 1987 – Social Theory and Archaeology. Oxford, Polity Press, 1987.

Shnirelman Victor A.; 1996 – The faces of nationalist Archaeology in Russia. In: Nationalism and Archaeology (ed. by M. Diaz – Andreu and T. Champion). London, Westview Press, 1996, p. 218 – 242.

Sidrys Raimundas V.; 1999 – Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimistinė žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. In: Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius, Aidai, 1999, p. 205 – 238.

- Smith A. D.**; 1989 — The Ethnic Origins of Nations. Oxford, New York, 1989.
- Snow C.P.**; 1993 — The Two Cultures. Cambridge University Press, 1993.
- Tarasenka P.**; 1924 — Senovés mylėtojo vasaros darbai, // Lietuva, 1924, Nr. 128, p. 4.
- Tarasenka P.**; 1928 — Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928, p. 50.
- The Application of quantitative Methods in Archaeology** (ed. by R. F. Heizer, S. F. Cook), Chicago, 1960.
- Tilden Freeman**; 1977 — Interpreting our Heritage. University of North Carolina Press, 1977.
- Trigger Bruce G.**; 1989 — A History of Archaeological Thought. Cambridge, 1989.
- Tunbridge J. E., Ashworth G. J.**; 1996 — Dissonant Heritage The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester, John Wiley and Sons, 1996.
- Urry John**; 1999 — Gazing on History. In: Representing the Nation: a Reader. Histories, Heritage and Museums (ed. by David Boswell and Jessica Evans). London, Routledge, 1999, p. 208 – 232.
- Walsh K.**; 1992 — The Representation of the Past: Museums and Heritage in the post-modern World. London, Routledge, 1992.
- Wiwjorra Ingo**; 1996 — German Archaeology and its Relation to Nationalism and Racism, In: Nationalism and Archaeology in Europe (ed. by M. Diaz – Andreu and T. Champion). London, Westview Press, 1996, p. 164 – 188.
- Woronoff D**; 1990 — L'archéologie industrielle en France: un nouveau chantier. In: Histoire, économie et société, Paris, Gallimard, 1990.
- Zabiela Gintautas**; 2002 — Archeologiniai tyrinėjimai: stichija ar tikslungumas? In: Archeologijos paminklas: nuo atradimo iki rekonstrukcijos. Konferencijos medžiaga. Šiauliai, 2002, p. 16 – 26.
- Штиглиц М.С.**; 2000 — Методологические основы индустриальной археологии и наследие Петербургского промышленного зодчества, In: Памятники истории и культуры Санкт-Петербурга, Санкт-Петербург, „Белое и черное”, Выпуск 5, 2000, с. 284 – 297.
- <http://www.disi.unige.it/person/Dodero9/ramses/papaers/huc99.pdf>
- http://www.cultivate_int.org/issue9/past